

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі»

08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Факультет харчових технологій, готельного-ресторанного
та туристичного бізнесу

Форма навчання _____ денна _____

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри _____ Г. П.Скляр
(підпис)

«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «Рекреаційно-туристичний потенціал Херсонської області:
структура, сучасний стан та перспективи використання»
зі спеціальності 242 «Туризм»**

Виконавець роботи Ярошенко Анастасія Олегівна

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник к. е. н., доцент Животенко Віталій Олександрович

_____
(підпис, дата)

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методичні засади дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області	
1. 1. Сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	7
1. 2. Сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу території.....	24
1. 3. Передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні	32
Розділ 2. Оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області	
2. 1. Природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості	39
2. 2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	48
2. 3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	56
Висновки та пропозиції	63
Перелік інформаційних джерел.....	65

ВСТУП

Розвиток ринку туристичних послуг та посилення конкурентної боротьби на цьому, призводить до того, що серед безлічі учасників ринку виживають лише найсильніші. Такі підприємства зазвичай формують власну стратегію розвитку та впроваджують новітні механізми організації господарської діяльності.

“У сучасних умовах господарювання діяльність туристичних підприємств характеризується певними особливостями: нестабільністю функціонування економічної системи країни, непропорційним розвитком виїзного та в’їзного туризму, нерегламентованим та неконтрольованим використанням туристичних ресурсів, низьким рівнем реального платоспроможного попиту населення, слабо розвиненою туристичною інфраструктурою, недосконалістю законодавчої бази щодо господарювання підприємств і розвитку підприємницької діяльності, недосконалістю і періодичною реструктуризацією організаційних структур управління суб'єктами господарювання в туризмі, відсутністю узгодженості дій відомств в основних сегментах туристичної індустрії, високим податковим тиском та відсутністю реальної підтримки з боку держави щодо підвищення іміджу та активізації просування національного туристичного продукту як на внутрішньому так і на міжнародному ринку тощо. Усі ці та багато інших проблем, створюють несприятливу ринкову ситуацію, тому важливими, у функціонуванні туристичних підприємств у сучасних економічних умовах, залишаються також питання щодо забезпечення ефективного управління обсягами діяльності, фінансово-інвестиційного їх забезпечення, управління якістю та узгодження даних параметрів із ціновими характеристиками туристичного продукту, формування ефективних мотиваційних механізмів реалізації адекватної системи стратегічних змін, реалізації відповідних стратегій тощо.

Таким чином, враховуючи високу динамічність та рівень невизначеності зовнішнього середовища туристичного ринку, забезпечення ефективності функціонування туристичних підприємств у сучасних економічних умовах потребує належної організації системи управління стратегічними змінами у туризмі, що реалізується за рахунок формування відповідних стратегій.” [21]

Наукове осмислення історико-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього становища Закарпаття у визначений період представлене багатьма працями, проте дослідження особливостей розвитку туризму широкого висвітлення не набули. В історичному розрізі розвиток туризму в краї досліджував Ф. Шандор [18], окремі узагальнення здійснені А. Мельником та Ж. Собою [14], В. Фуртієм [17]. Безсумнівно, найбільшу цінність становлять праці 1920 – 30-х рр., зокрема туристичні путівники-довідники І. Крала та А. Свободи [13], Я. Достала [5]; окремі статті тогочасників (Й. Петерле [15], К. Дравецького [6], Ф. Габріеля [3], А. Ільковича [9]) тощо.

Проблема розробки концептуальних засад розвитку туристичної інфраструктури в науковій літературі є малодосліджуваною, тематично розпорошеною в окремих галузях гуманітарного та економічного знання. Питання, пов’язані зі з’ясуванням місця і ролі туристичної інфраструктури в функціонуванні туристичної галузі та в соціально-економічній системі суспільства розроблені далеко не повною мірою.

Мета нашого дослідження полягала у проведенні оцінки рівня розвитку інфраструктури Херсонської області, визначенні слабких місць та розробці практичних рекомендацій щодо усунення проблем, пов’язаних з туристичною інфраструктурою, що існують на території регіону, розробці понятійно-категоріальної бази теоретичної інфраструктури, аналізі інфраструктури туризму як складної проблеми трансформаційних відносин України, пошуку шляхів посилення ролі та значення туризму на мікрорівні суспільного розвитку.

Головною метою дипломної роботи є: проаналізувати та дати оцінку організації і системи забезпечення ефективності господарської діяльності

туристичного підприємства та визначити її залежність від системи управління підприємством, визначити тенденції розвитку та напрями удосконалення системи організації та забезпечення ефективності господарської діяльності туристичного підприємства. Для вирішення цього завдання необхідно здійснити аналіз систем організації та забезпечення ефективності господарської діяльності, аналіз ринку підприємств сфери туризму та запропонувати шляхи подальшого розвитку таких підприємств на основі проведеного аналізу та досвіду провідних теоретиків.

Мета роботи визначає наступні завдання:

- визначити сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- розглянути сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу території;
- визначити передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні;
- проаналізувати природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості;
- провести аналіз історико-культурної компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- провести оцінку інфраструктурної компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Об'єктом дослідження є рекреаційно-туристичний потенціал Херсонської області: структура, сучасний стан та перспективи використання.

Предметом дослідження дипломної роботи є система забезпечення ефективності використання рекреаційно-туристичний потенціал Херсонської області, його структура та сучасний стан.

Структура даної роботи: містить вступ, два розділи, що поділяються на підрозділи, висновки та пропозиції, перелік використаної літератури, рисунки та таблиці. Перелік літератури поєднує 67 літературних джерел.

У першому розділі розглянуто теоретико-методичні засади дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області, а саме визначено сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу. Досліджено сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу території та визначено передумови і чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу обраного регіону.

У другому розділі було проведено оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області. Також здійснено характеристику природних ресурсів регіону як чинника його туристичної привабливості. Досліджено історико-культурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону. Разом з тим, визначено та досліджено інфраструктурну компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

При написанні дипломної роботи використовувалися загальнонаукові методи дослідження: метод діалектики, дедукції та індукції та конкретні методи: економічні, економіко-математичні, системного, логічного та порівняльного аналізу, статистичні методи дослідження діяльності підприємства, методи планування і прогнозування.

Інформаційна база дипломної роботи: законодавчі акти, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців, підручники та посібники з організації туризму, економіки, управління персоналом, стратегічного управління, управління витратами, управління прибутками, статистичні збірники та інша документація.

Результати нашого дослідження та пропозиції зроблені на їх основі, можуть бути використаними не лише для підприємств, що функціонують на ринку туристичних послуг, але і на підприємствах, що працюють в інших галузях національної економіки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. 1. Сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу. Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах М. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія, та інших авторів. При цьому в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, котра виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історикокультурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території. Основою формування рекреаційно-ресурсного потенціалу виступають рекреаційні ресурси, рис. 1. 1. 1.

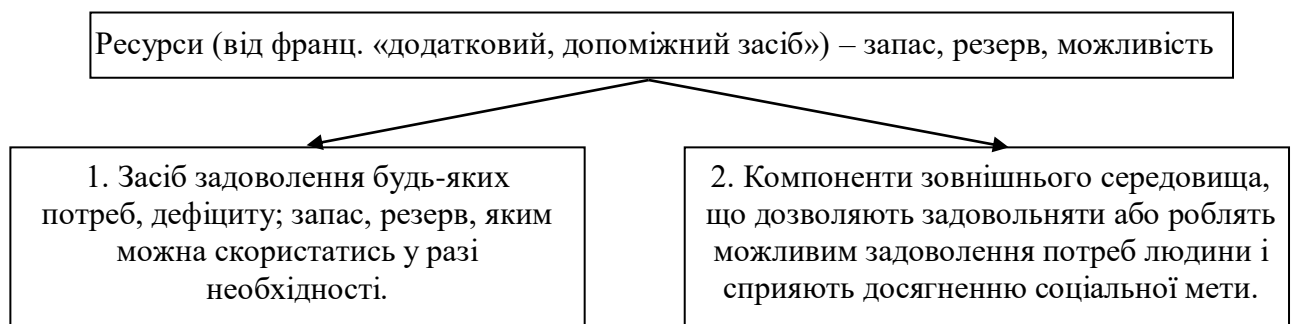

Рис. 1. 1. 1. Сутність поняття ресурси [згруповано автором]

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що існує значний масив визначень поняття «рекреаційні ресурси».

Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох чинників:

1. Рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад.

2. Поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності й від того, здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому.

3. Визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різноякісністю й різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи як такі: окремі елементи середовища; геосистеми та їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси та їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси; складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища тощо.

Дискусійним є співвідношення понять «рекреаційні ресурси» та «умови рекреаційної діяльності». Умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі. Рекреаційні ресурси, навпаки, включають ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо приймають участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне

сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні та якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одній й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і як умови і як ресурси.

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації. Єдиної загальновизнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено, більшість із існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

1. Класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід.

2. Класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за використанням у залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуаційний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій на цю тематику доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше як рекреаційні ресурси розглядаються окремі компоненти географічного середовища, зокрема два їх типи: природні й культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально-економічні;

природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також існують наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів. Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів у залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. У залежності від цих форм, різні

автори пропонують і в більшості випадків окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку.

Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені. Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками, – це частина рекреаційних ресурсів, яка розміщується територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

В останні роки в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристсько-рекреаційні ресурси». Причому використовується він з двох різних позицій. Більшість авторів вважають, що туризм є головною складовою рекреації і фактично поглинув інші її форми, підтверджуючи це законодавством України «Про туризм». З іншого боку, деякі автори (Жученко В.В., Гудима М.) таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів. Використання другого типу класифікацій є цікавим, але практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнити ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування. Узагальнюючи вище викладене можна дати таке визначення рекреаційних ресурсів. Рекреаційні ресурси – це об'єкти і явища природного й антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні та якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності.

До актуальних питань дослідження і використання рекреаційних ресурсів належить оцінка рекреаційних ресурсів. В оцінці завжди є об'єкт і суб'єкт. Об'єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, їх територіальні поєднання, а суб'єктом може виступати рекреаційна

галузь, різні ранги ТРС, суспільство у цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів у залежності від того, ведеться вона із позицій відпочиваючого або із позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу.

Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу: 10 – 20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон. Під оцінюванням рекреаційних ресурсів розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкта відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер. Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок.

Теорія і практика застосування бальних оцінок у географії розглядалася у ряді робіт, класичною для географів вважається робота Д. Л. Армада, а для рекреаційної географії – Л. І Мухіної. Бальні оцінки набувають ширшого застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірюватися як відносними, так і натуральними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки. При використанні цього метода виходять із того, що оцінка виступає як

слідство відношення будь-яких компонентів до людської діяльності, як результат визначення, в якій мірі придатний цей компонент для певного виду його освоєння, сприятливості його для когось, чогось; саме тому виникає потреба не в простих вимірюваннях фізичних, хімічних, геометричних або інших величин, а в оцінці результатів вимірювання.

Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:

1. Визначення мети і завдань дослідження. При проведенні оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. Відбір показників, які враховуються при оцінці. Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкта, і на їх основі визначити необхідні властивості й показники, за якими ці властивості слід оцінювати.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників. Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, установлення інтервалів між ними і розбивки за цими інтервалами шкали вимірювань. Для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3- і 4- бальні (три- і чотиріступінні) шкали, іноді й більше. При визначенні інтервалів оціночних шкал у кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні й нерівні інтервали.

4. Отримання часткових оцінок. Отримання часткових оцінок зводиться до переведення за розробленим оціночним шкалам виміряних показників в оцінки.

5. Отримання загальних інтегральних оцінок. При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше за все використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу,

об'єкта обраний меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження.

При більш складних зв'язках суб'єкта й об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування. Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників. Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки (типу слабкий – середній – потужний, високий – середній – низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний – посередній – високий), цифрові (категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги). 6. Аналіз отриманих результатів.

Склались такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психологоестетичний, економічний. Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільше впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого є рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння. Психолого-естетична оцінка, її поява, викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до території які мають найбільшу естетичні цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта.

Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшій мірі залежить від стану суб'єкта, його приналежності к певним віковим, соціальним, етнічним

групам, залежить від конкретного в даний момент психоемоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

Завдання економічної оцінки – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків.

На сьогодні більш розробленими є такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

- 1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;
- 2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовуються три види платежів:

платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;

штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

- 3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристського оздоровлення.

Рекреаційні ресурси природного походження: кліматичні, гідрологічні, геоморфологічні, біологічні, об'єкти природно-заповідного фонду. Методи оцінки природних рекреаційних ресурсів. Особливості розміщення й використання у світі та Україні. Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, що мають необхідні якісні й кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності. За об'єктивними ознаками, до природних рекреаційних ресурсів належать:

кліматичні ресурси;

бальнеологічні ресурси й лікувальні речовини (лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит);

водні ресурси (річкові системи, природні водойми, морські акваторії);

пляжні ресурси;

ресурси рельєфу (певні форми рельєфу, в тому числі печери);

біологічні (рослинний і тваринний світ) та природні пейзажі та краєвиди.

У цій групі виділяється окрема підгрупа природно-антропогенних ресурсів, це – геосистеми, до складу яких входять як природні, так і штучно створені (антропогенні) об'єкти: штучні пляжі, об'єкти природнозаповідного фонду, штучні водойми. Особливістю природних і природно-антропогенних рекреаційних ресурсів є те, що вони не можуть ані сприйматися, ані використовуватися окремо, бо не можуть бути роз'єднані. Реально вони утворюють один синтетичний тип. Тому доцільним при характеристиці і оцінці такого типу ресурсів є визначати за об'єкт дослідження територіальні співвідношення відповідних компонентів. Ще засновник давньогрецької медичної науки Гіппократ зазначав вплив клімату на здоров'я і самопочуття людей. Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним.

Кліматичні ресурси – це невичерпні природні ресурси, що включають сонячну енергію, вологість та енергію вітру. Клімат – головний природний компонент, який визначає можливості розвитку рекреаційної діяльності на певній території, її просторову і змістовну організацію. Клімат є одним із активних факторів при виборі території для рекреаційного освоєння, і тому оцінка кліматичних умов – важлива складова частиною комплексної рекреаційної оцінки. Під кліматом розуміють стан нижнього шару атмосфери протягом тривалого проміжку часу. Уявлення про клімат базуються на пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму вітру, хмарності, опадів),

властивих для певної території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик.

На основі загальних відомостей географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів): арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того розрізняють перехідні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області й під області. Усі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією.

З точки зору організації рекреаційної діяльності можна зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах. Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату, умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду. Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і, відповідно, для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку в середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному узбережжі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені й у другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20 – 26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови – на

гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90 – 100 днів. Природні лікувальні (курортні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях із особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти й комплекси з сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Курорт – (нім. Kurort – лікувальна місцевість) – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх із лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязьодобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торгівельних та інших установ, а також транспорту, доступність та інші умови необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти поділяються на три групи: кліматичні, бальнеологічні й грязьові. На бальнеологічному курорті як головний лікувальний фактор використовуються природні мінеральні води. Інший тип курортів – грязьові – прив'язаний до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Кліматичні курорти як основний лікувальний фактор використовують особливості мікроклімату певної території. Курорти, на яких використовують одразу кілька лікувальних факторів, утворюють перехідні типи й відповідно називаються бальнеокліматичними, кліматобальнеогрязевими, бальнеогрязьовими тощо.

Рельєф – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Здебільшого

рельєф розглядається як умова розвитку або, навпаки, обмеження рекреаційної діяльності, з точки зору рекреаційного ресурсу він має значення для організації активних видів рекреації (гірськолижний туризм, пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння), урізноманітнення ландшафтної структури і, відповідно, пейзажного розмаїття певної території.

При оцінці рельєфу використовують такі його характеристики як панорамність, мальовничість, крутизна схилів. Частиною ресурсів рельєфу виступають вже визначені спелеологічні ресурси, їх використання в практиці санаторно-курортного лікування було розглянуто вище. Печери та порожнини, доступні для огляду, мають і пізнавальне значення, використовуються для організації екскурсій і окремого спеціалізованого виду спортивного туризму – спелеологічного туризму.

Рельєф України переважно (95 %) рівнинний і тільки 5 % припадає на гірські території Українських Карпат і Кримських гір. В організації рекреаційної діяльності досить активно використовуються гірські території країни. Так, у Карпатах активно розвивається пішохідний і гірськолижний туризм і діють сучасні його центри: Буковель, Славське, Ворохта, Яремча, Косів та ін. Гірські території Криму здавна використовуються для організації пішохідного, спелеологічного туризму, скелелазіння.

Ресурси для розвитку спелеологічного туризму в Україні є в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях. Ресурси живої природи (рослинні й тваринні), що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів рекреаційних занять, прийнято називати біотичними або біологічними. Значення рослинних ресурсів для розвитку рекреації досить високе, вони є одним із найважливіших компонентів природи, який визначає загальний вигляд території, задовольняє естетичні потреби, прагнення людини відчувати єднання з природою, зміну обстановки, оточуючого середовища, та дозволяє заняття добуваторськими видами рекреації. Провідна роль у

задоволенні рекреаційних потреб належить лісам, найбільшу привабливість мають сухі, світлі ліси зі значним розмаїттям видового складу та багаторушні ліси зі складним породним складом. Лісові території використовуються для прогулянок, пікніків. На другому місці серед усіх типів рослинності – лісостеп, савани й рідколісся. Значення для добуваторських видів рекреації має розповсюдження промислових і лікарських рослин.

Рекреаційні ліси – це один із компонентів природних рекреаційних ресурсів, що є невід'ємною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку й туризмі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо.

Основними характеристиками рекреаційних лісів, які визначають їх цінність і придатність до використання, є структура і склад деревостану, наявність підліску, корисних видів рослин і грибів, стійкість до рекреаційних навантажень і ступінь порушення (рекреаційна дигресія), наявність елементів рекреаційного благоустрою (організовані площадки для стоянки й розпалення вогнищ, оглядові майданчики).

Тваринний світ – сукупність усіх особин тварин різних видів, які постійно або тимчасово мешкають у межах будь-якої території чи акваторії. Для рекреаційної діяльності тваринний світ здебільшого виступає як фон певної території, а також як ресурси для розвитку мисливства. Біологічними ресурсами для пізнавальних видів рекреації, зокрема екологічного туризму, виступають рідкі, ендемічні та реліктові рослини і тварини. Болотні угіддя здебільшого представляють інтерес для рекреації з точки зору добуваторських і промислових видів рекреаційних занять, оскільки є середовищем життя

мисливської фауни та флори – ягоди, гриби, дикоростучі лікарські рослини.

В Україні середня лісистість території (визначається відношенням укритої лісом площі до загальної площі) становить 14,2 %, при цьому розміщення лісів увкрай нерівномірне, що пов'язано як із особливостями природних умов, так і з господарською діяльністю людини протягом тривалого історичного періоду, внаслідок чого в Українських Карпатах ліси займають 40,5% загальної території, у Криму – 32%, у зоні мішаних лісів – 26,1%, у лісостепу – 12,2%, у степу – 3,8%. Переважаючими породами є хвойні та листяні. Площа болотних угідь в Україні становить понад 1 млн. га. Деякі з них належать до об'єктів, що підлягають охороні. Мисливська фауна доволі багата й різноманітна, представлена ссавцями й авіафауною, проте мисливство є суворо контрольованим видом рекреації і можливе виключно в певні сезони і на конкретних територіях (мисливські угіддя, площа яких в Україні становить - 47341,4 тис. га).

Флора України багата на лікарські рослини та їстівні гриби. Унікальність, збереженість, екологічний стан, естетична й пізнавальна цінність особливо охоронюваних природних об'єктів і територій обумовлює їх високу цінність для організації рекреаційної діяльності, що дозволяє розглядати їх як найважливішу складову природних рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що саме поняття природно-заповідний фонд (ПЗФ) як сукупність охоронюваних державою природних територій притаманне практиці природоохоронної діяльності України, в інших державах склад, структура, мета створення, дозволені види використання особливо охоронюваних природних територій і об'єктів будуть відрізнятися.

Розглянемо об'єкти природно-заповідного фонду як частину рекреаційних ресурсів на прикладі ПЗФ України. Природно-заповідний фонд включає ділянки гео- і акваторії, окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду

тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. Усі об'єкти природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд із природоохоронними, науково-дослідними та моніторинговими цілями, використовуються в оздоровчих, освітньовиховних та рекреаційних цілях, для організації мисливства і рибальства. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних зон і ведеться з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів і регулюється «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природнозаповідного фонду України».

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти та явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних та інтелектуальних рекреаційних потреб. Класифікувати історико-культурні ресурси можна за декількома ознаками:

- за генезисом: матеріальні і духовні;
- за рухомістю: рухомі й нерухомі.

Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до історикокультурних рекреаційних ресурсів: до них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційної потреби деякої великої кількості людей протягом певного часу. Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії й культури, які відрізняються

найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення культурнопізнавальних потреб. Пам'ятками історії й культури є спорудження, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Наукова класифікація пам'яток відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'яток. Так, до пам'яток історії можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також із розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскельні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару древніх населених пунктів. Найбільш характерні для пам'яток містобудування й архітектури наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст та інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва. До пам'яток мистецтва належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Групу нерухомих історико-культурних ресурсів складають пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва, інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До групи рухомих історико-культурних ресурсів належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятки й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються. Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів деякі автори справедливо визначають ще й категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів. Так, категорія подієвих ресурсів стала виділятися порівняно недавно, поряд із формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще є недостатньо дослідженою і розвиненою. У загальному сенсі до подієвих ресурсів належать масові заходи культурнорозважального характеру: карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, різноманітні свята, наприклад Дні міст, ярмарки й т. ін.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль унаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення

спеціалізованих освітніх програм у загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як уже зазначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності й національного колориту. До таких ресурсів належать традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці тощо.

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історикокультурних ресурсів (категорії «пам'ятки історії»), яка об'єднує об'єкти та місцевості, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи [народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання]. - До історико-культурних рекреаційних ресурсів також належать і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів, а саме музеї, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки та ін.; театри, кіноконцертні зали; філармонії; планетарії; цирку та ін. Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій. Виділяються наступні групи музеїв: художні, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничо-наукові, технічні, галузеві, комплексні.

1. 2. Сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу території

“Для здійснення правильних, економічно обґрунтованих заходів, що стосуються рекреаційної сфери в регіоні, необхідним є проведення комплексних аналітичних досліджень, що стосуються кількісної оцінки рекреаційного потенціалу регіону (РПР), шляхом використання різноманітних

методичних підходів. Саме на основі результатів комплексної діагностики останнього можливим є визначення ключових проблем, що існують у регіоні стосовно рекреаційної галузі, формування конструктивних управлінських рішень щодо їх вирішення, а відтак й подальшого вибору шляхів, методів та інструментів досягнення збалансованого розвитку РПР й держави загалом. Такий підхід дасть можливість оцінити не лише сучасний рівень розвитку РПР, а й перспективи й необхідність його подальшого функціонування.” [12]

Сучасна наука з позиції аналізу функціонування рекреаційної сфери, використання її потенціалу характеризується численними теоретичними, методичними та практичними дослідженнями. Науковцями, що присвятили свої роботи цій тематиці, є: Бейдик О. О., Бережна І. В., Борушак М. А., Бутко М. П., Герасимчук З. В., Гудзь М. В., Гудзь П. В., Данилишина Б. М., Кифяк В. Ф., Кравців В. С., Любіцева О. О., Мальська М. П., Мацола В. І., Смаль І. В., Стеченко Д. М., Ткаченко Т. І., Черчик Л. М., Шабардіна Ю. В., Шаблій О. І., Школа І. М., Щепанський Е. В. Аналіз публікацій у контексті тематики РПР показав низку невизначених питань, зокрема: відсутність єдиної загальноприйнятої методики оцінки рівня розвитку РПР, а також механізмів для практичного втілення отриманих у процесі її реалізації даних. Подальших досліджень потребує також система показників, на основі яких здійснюється оцінка РПР. Таким чином, метою статті є розробка теоретико-прикладних напрацювань у межах методики оцінки РПР та пошуку на її основі оптимальних механізмів покращення функціонування рекреаційного потенціалу в регіонах нашої держави.

Аналітичні дослідження стосовно рекреаційного потенціалу та основних тенденцій та чинників, що визначають його подальший розвиток, є безперечно важливими для багатьох суб'єктів господарювання в регіоні та за його межами, зокрема:

“для інвесторів – для виявлення основних передумов щодо ведення рекреаційного бізнесу в регіоні, виявлення зацікавленості органів влади та

пошук можливих партнерів для спільної діяльності;

для різноманітних фондів, об'єднань – аналітичні дослідження стають базою для обґрунтування можливості надання фінансової допомоги або першочерговості (пріоритетності) щодо отримання регіоном певного грантового траншу тощо;

для органів влади різних рівнів – дають змогу визначити пріоритетні напрямки, об'єкти рекреаційної сфери, інвестиційні вкладення в які через деякий час зможуть принести значні асигнування у місцеві та державні бюджети, також сприяти активізації рекреаційної діяльності населення та покращення його рівня життя;

для рекреантів – можливість споживання нових рекреаційних продуктів, які можуть бути сформовані в процесі розвитку РПР.

Загалом правильно розроблена та аналітично обґрунтована методика оцінки рекреаційного потенціалу та подальших тенденцій його розвитку може також сприяти відстеженню негативних тенденцій, що його стосуються, та дасть можливість здійснювати прогнози щодо можливих змін розвитку РПР. Для забезпечення вищевказаних моментів необхідним є застосування науково-прикладних аспектів, особливо, що стосується питань вибору методів аналізу розвитку рекреаційного потенціалу, показників, що суттєво та об'єктивно зможуть представити дійсний стан справ, правильної інтерпретації отриманих даних та прийняття на їх основі конструктивних управлінських рішень, які сприятимуть вибору оптимальних стратегій та механізму їх реалізації відповідно до поставленої мети.” [32]

Репрезентуючи методику оцінки рівня розвитку РПР, пропонуємо:

по-перше, спиратися на теоретичні положення досліджень, викладених у наукових публікаціях;

по-друге, провести комплексну оцінку вже наявних методик, що стосуються рекреаційного потенціалу, виділити їх позитивні риси та недоліки.

Зупинимось більш детально на деяких з них, Шабардіна Ю. В. [1, ст. 55],

“досліджуючи рекреаційний потенціал, пропонує здійснювати його діагностику через призму двох складових:

оцінку рекреаційної активності, зокрема через показники активності щодо задоволення рекреаційних потреб в оздоровленні й відпочинку, в послугах закладів культури, в туристичних послугах;

оцінку рекреаційного потенціалу через показники: історико-культурної спадщини, природно-рекреаційних, інфраструктурних, інноваційно-інвестиційних ресурсів, стану довкілля.

При цьому не виділяються фінансові ресурси як джерело функціонування рекреаційного потенціалу. Окремої уваги заслуговує розрахунок рекреаційної активності, яка за даною методикою розглядається відносно наявного населення, що, на наш погляд, не зовсім правильно, адже задоволення рекреаційних потреб насамперед характеризують рекреанти, які відвідують територію, а не його населення.

Досить цікавим та принципово новим є науковий підхід Бережної І. В, згідно з яким потенціал оцінюється як з позиції споживача рекреаційних ресурсів, так і з позиції виробника рекреаційних послуг при максимальному врахуванні інтересів усіх зацікавлених сторін” [2, ст. 110]. Ми підтримуємо позицію автора стосовно врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, проте вважаємо за необхідне дещо її доповнити. Зокрема, доцільним, на нашу думку, в процесі оцінки РПР є аналіз результатів діяльності територіальної та галузевої груп стейкхолдерів. Це дозволить, по-перше, виявити недоліки у функціонуванні груп зацікавлених сторін, а подруге, розробити механізми для активізації їх роботи, виявити основні інтереси, які вони переслідують у межах забезпечення розвитку РПР. Л. М. Черчик, Н. В. Коленда [3, ст. 65], “досліджуючи стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону, пропонують для його оцінки використовувати п’ять груп показників, які характеризують природно-рекреаційну, фінансову, інфраструктурну, трудову та екологічну компоненти.

На основі отриманих результатів автори пропонують здійснювати прогнозування потенціалу за допомогою графоаналітичної моделі, зокрема «шестикутника». Загалом вказаний підхід може бути використаний і в межах оцінки РПР, проте вважаємо за необхідне доповнити його показниками діяльності основних суб'єктів рекреаційного бізнесу, а також активності органів влади, що в сучасних умовах є безперечно важливим фактором, який забезпечує розвиток РПР. Що стосується використання графоаналітичних методів, вважаємо такий підхід досить ґрунтовним й розглядаємо можливість його застосування у нашому дослідженні. І. Зелінський пропонує для оцінки рекреаційного потенціалу методичний підхід, який зводиться до проведення оцінки на 4-х етапах” [4, с. 29].

“На першому етапі здійснюється оцінка об'єктів природного потенціалу регіону, які можуть бути використані з рекреаційною метою.

На другому етапі – оцінка рівня використання природного потенціалу регіону з рекреаційною метою.

На третьому – оцінка стану та використання рекреаційно-оздоровчих закладів та відповідної інфраструктури на території регіону.

Четвертий етап, протягом якого проводиться оцінка ефективності рекреаційно-оздоровчого забезпечення в регіоні, є завершальним. Такий підхід має насамперед ресурсне спрямування, що є безумовно важливим для нашого дослідження. Так безперечним у процесі оцінки РПР, як ми вважаємо, є аналіз історико-культурних, фінансових, трудових, матеріально-технічних та, безперечно, природних рекреаційних ресурсів.

При цьому слід сконцентрувати увагу й на якості вказаних ресурсів, що буде визначати конкурентні переваги регіону в можливості забезпечити надання рекреаційних послуг. В. І. Мацала” [5] у своїх дослідженнях потенціалу рекреаційно-туристичного комплексу регіону оцінює його як у натуральних, так і у вартісних показниках. Причому натуральними показниками, на його думку, є «запаси ресурсів і виражена через них

продуктивна спроможність кількісного рекреаційного попиту населення в області».

Економічна оцінка цього виду потенціалу проводиться з огляду на наявні та перспективні центри відпочинку, туризму та санаторнокурортного лікування, з урахуванням ціни рекреаційно-туристичних послуг. В. Д. Безносьок [6] туристично-рекреаційний потенціал регіонів розглядає в контексті туристично-оздоровчого комплексу й розвиток його визначає такими факторами, як: історичні та культурні, архітектурні та археологічні, релігійні та природно-рекреаційні ресурси, кліматичні умови та бальнеологічні ресурси, розвиток усіх видів транспорту, ступінь розвитку матеріальної бази туризму. В обох випадках оцінка потенціалу зводиться до розгляду ресурсів, при цьому, на наш погляд, рекреаційний потенціал не обмежується лише цією складовою. Важливим є врахування конкурентних переваг, якими володіє регіон стосовно надання рекреаційних послуг, що в сучасних умовах функціонування відпочинкового бізнесу є надзвичайно важливим моментом.

У дослідженнях І. В. Давиденка [7, ст. 72] рекреаційно-туристичний потенціал визначається як потенціал усіх ресурсів, що не лише задовольняють біологічні (психофізіологічні) і соціальні (духовно-інтелектуальні) потреби людей, але й становлять ресурсний потенціал відповідної економічної діяльності регіону.

Це свідчить, що автор є прихильником ресурсного підходу при дослідженні потенціалу туристичної та рекреаційної галузі. Д. М. Стеченко пропонує рекреаційний потенціал вивчати в два етапи. На першому етапі необхідно виділити рекреаційний потенціал території (РПТ) як єдине ціле і визначити його територіальні межі. У план такого дослідження вводять тільки ті компоненти природи і культурно-історичні об'єкти, які використовують або можуть використати в рекреаційних цілях. На другому етапі аналізують компонентну структуру РПТ, зокрема природних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів з погляду розвитку різних видів рекреації та їх ролі в

структурі господарства регіону [8.].

Самко О. О. пропонує здійснювати оцінку туристичного потенціалу за допомогою інтегрального методу, шляхом оцінки визначених складових, зокрема: інфраструктурної, інформаційної, інтелектуальної, культурноісторичної, інформаційної [9]. Ми погоджуємося із можливістю застосування інтегрального методу для оцінки туристичного потенціалу, але вихідні дані, які застосовуються автором, потребують подальшого обґрунтування. Так виділення інформаційної складової для оцінки туристичного потенціалу є безумовно позитивним моментом, проте її презентування як кількості домашніх телефонів та радіоточок на 1000 осіб населення регіону є надто спрощеним. На наш погляд інформатизація потенційних рекреантів є одним із ключових елементів, що формують РПР. Сюди насамперед слід зарахувати імідж регіону, кількість та якість інформаційних потоків про регіон та його можливості з точки зору рекреації. Поряд з цим слід також враховувати ефективність усіх промоційних заходів, що були здійснені стосовно регіону, шляхом оцінки рекреантів, які відвідали територію тощо.

Герасимчук З. В. та Глядіна М. В. [10, ст. 59] для оцінки рівня розвитку рекреаційної сфери в регіоні пропонують оцінювати динаміку розвитку рекреаційної сфери за напрямками: ресурсна забезпеченість та інтенсивність розвитку рекреаційної сфери. Такий підхід є досить конструктивним, проте, на наш погляд, не враховує активності діяльності ключових груп стейкхолдерів, які визначають розвиток РПР. Аналіз підходів до оцінки РПР дозволяє зробити певні проміжні висновки. Зокрема, кожен із запропонованих авторами методологічних підходів має свої переваги та недоліки й може застосовуватися для оцінки потенціалу у певних умовах. Більшість досліджень, репрезентованих у науковій літературі щодо цього питання мають фрагментарний характер, тобто зосереджують увагу на окремих компонентах потенціалу, найчастіше ресурсній.

Низка фахівців зазначають, і ми погоджуємося з ними, що для оцінки РПР слід застосовувати системний підхід, проте в межах його реалізації стикаються із проблемою недостатності інформаційного забезпечення, що суттєво ускладнює можливість оцінки окремих показників, а пізніше – і складових РПР. Таким чином, основними ключовими ознаками, на яких базуватиметься методика оцінки рівня розвитку РПР, будуть:

застосування ресурсного підходу в межах методики, тобто оцінка різного роду ресурсів, які мають безпосереднє відношення до рекреаційного потенціалу, а також забезпечують оптимальне функціонування рекреаційної сфери в регіоні загалом;

оцінка характеру та змісту інформації, яка надходить до потенційних рекреантів про регіон, шляхом оцінки сформованості іміджу регіону, а також інформаційного забезпечення промоції регіону як ключових напрямків, які, на наш погляд, визначають бажання та мотиви поїздки рекреантів у той чи інший регіон;

оцінка роботи ключових стейкхолдерів, діяльність яких безпосередньо визначає характер, напрямки та темпи розвитку РПР;

оцінка конкурентних переваг з позиції регіону як територіального утворення та рекреаційної галузі, яка функціонує в ньому, порівняно з іншими регіонами нашої країни.

Враховуючи вищесказане, ми пропонуємо для оцінки рівня розвитку РПР застосовувати власну методику, що базується на застосуванні різноманітних методів оцінки й полягає у здійсненні комплексної оцінки ключових складових РПР й інтерпретації отриманих результатів шляхом застосування графоаналітичного методу. Цей підхід дозволяє сформувати особливості розвитку кожної складової, що сприятиме виявленню відхилень окремих компонент РПР, а також пошуку нових можливостей для їх подальшого функціонування.

1. 3. Передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні

Херсонська область посідає одне з основних місць України за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними викликати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Завдяки своїм природним і кліматичним умовам Херсонщина належить до унікальних туристичних об'єктів світу.

Сучасний розвиток туризму в Херсонській області характеризується наявністю проблем у спрямованості розвитку, стані якісних і кількісних характеристик. Тенденція до збільшення впливу туризму та курортів на динаміку показників економічного та соціального розвитку області зберігається за рахунок збільшення внутрішніх та іноземних туристичних потоків, а також зростання обсягів надходжень від туризму до місцевого бюджету. Туристично-рекреаційний потенціал Херсонської області наведено у таблиці 1. 3. 1.

Таблиця 1. 3. 1

Туристично-рекреаційний потенціал Херсонської області [узагальнено автором за даними .....]

Туристично-рекреаційні ресурси	Туристична інфраструктура	Соціальне середовище, туристичний імідж
1	2	3
Клімат: Помірно-континентальний, посушливий. Понад 250 сонячних днів	Туристичні підприємства: 13 туроператорів. Понад 100 турагенств	Нормативно-правова підтримка розвитку туризму з боку держави та місцевих органів влади:
Природні ресурси: Вихід до двох морів (Чорного та Азовського). Протікає 19 річок (р. Дніпро). 200 км морського узбережжя. 80 територій та об'єктів природно-заповідного фонду (з них 4 національні парки: Асканія-Нова, Чорноморський заповідник	Транспортне забезпечення: 2 державні морські торговельні порти. 2 річкових порти. державне підприємство залізничного транспорту. аеропорт «Херсон» міжнародного значення. 5002 км – дороги загального	Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року. ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» «Про добровільне об'єднання громад» . Морська доктрина України на період до 2035 року

– включено до спадщини ЮНЕСКО)	користування, (2 міжнародних коридори)	
--------------------------------	--	--

Продовження таблиці 1. 3. 1

1	2	3
Історико-культурні пам'ятки: понад 5 тис. об'єктів: скіфські кургани. античні городища. залишки турецьких укріплень. козацькі хрести. багаточисельні храми	Ресторани та інші заклади ресторанного господарства: Зареєстровано 1271 підприємство	Ставлення місцевої громади, підприємців: проведення міжнародного інвестиційного форуму «Таврійські горизонти». створення інвестиційного порталу Херсонщини. залучення міжнародної технічної допомоги (USAID, NEFCO Програма Британської ради в Україні «Активні громадяни» тощо).
Біосоціальні ресурси: Кость Гордієнко (засновник Олешківської Січі). Олександр Потьомкін (засновник м. Херсон). Фрідріх Фальц-Фейн (засновник Асканії- Нової). Остап Вишня (письменник)	Колективні засоби розміщення: 11 курортних населених пунктів. близько 1000 пансіонатів та готелів приватного сектору. 300 закладів відпочинку та оздоровлення державної, комунальної, колективної власності: з них 53 – дитячі спеціалізовані заклади. 56 садиб зеленого туризму. 51 готельний комплекс	проведення туристичного хабу 2018. партнерство між Херсонською обласною держадміністрацією та Асоціацією «Аеропорти України».
Бальнеологічні ресурси: Понад 70 родовищ (мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, соляні озера)	Розваги та атракції: Скадовський дельфінарій. Виноробне господарство князя П.М. Трубецького. Дім марочних коньяків «Таврія». Аквапарк «Оазис». Кінний клуб	організація екскурсійних програм підприємствами створення нового фестивалю їжі «Тишо-Тишо»
Подієві ресурси: Мельпомена Таврії. Чорноморські ігри. Чумацький шлях. Парусна регата. Купальські зорі. Український кавун – солодке диво		

Як свідчать дані таблиці 1. 3. 1, Херсонська область має потужний туристично-рекреаційний потенціал, що поєднується через туристично-рекреаційні ресурси, туристичну інфраструктуру та соціальне середовище.

Розвиток туристичної галузі є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем та постійну мінливість внутрішнього. Тому важливо визначити, які саме чинники їх обумовлюють та впливають на збалансованість та ефективність використання туристичного потенціалу регіону.

Проблематика розвитку туристичної галузі включає не лише чинники

рекреаційно-туристичного потенціалу, а й інші чинники, що мають вплив на туристичну галузь окремого регіону та України у цілому. Чинники що впливають на формування рекреаційно-туристичного потенціалу регіону наведено на рис. 1. 3. 1.

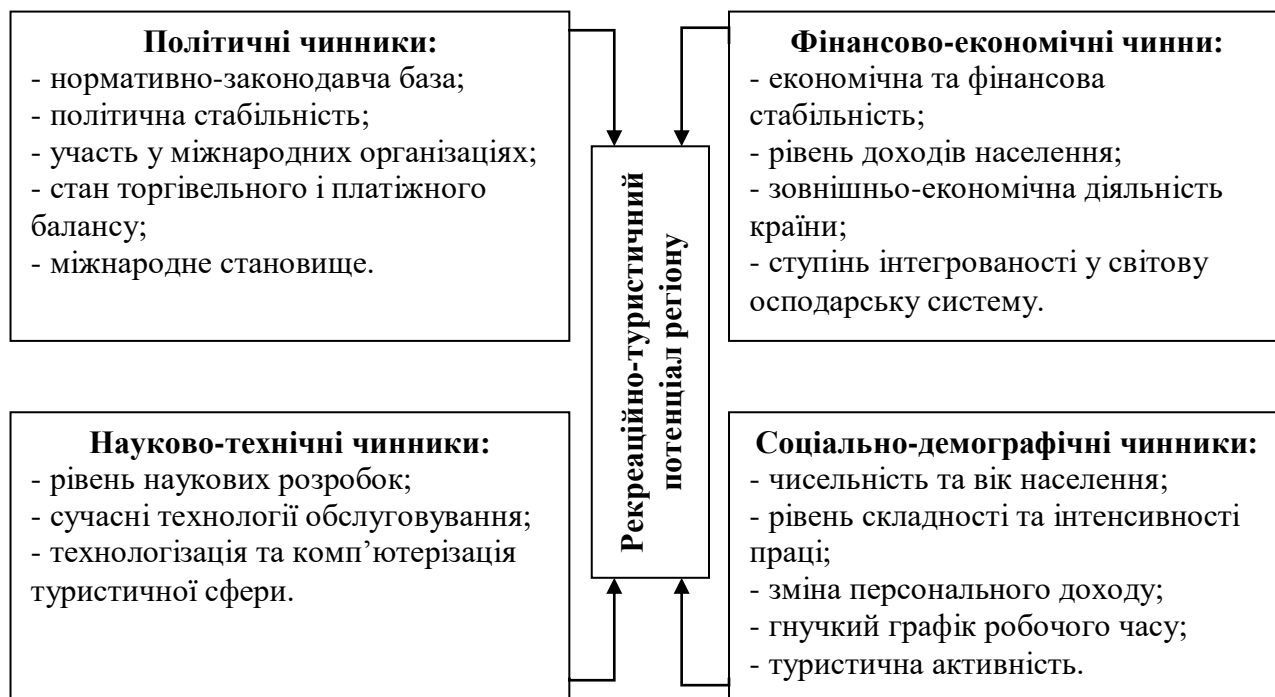

Рис. 1. 3. 1. Чинники впливу на рекреаційно-туристичний потенціал Херсонської області [згруповано автором]

Як свідчать дані рисунку 1. 3. 1, на рекреаційно-туристичний потенціал Херсонської області впливають наступні групи чинників: політичні чинники, фінансово-економічні чинники, науково-технічні чинники та соціально-демографічні чинники.

Суттєвим чинником, який може активізувати або гальмувати розвиток туристичної галузі, є нормативно-законодавча база. В умовах глобалізації економіки, входження України до Світової організації торгівлі виникла необхідність уніфікації національного законодавства у сфері туризму відповідно до вимог міжнародного співробітництва. Національне туристичне законодавство в Україні знаходиться на стадії формування та складається з двох частин.

Перша – Конституція України, закони України, укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, що прямо чи опосередковано стосуються розвитку туристичної галузі.

Друга – численні міжнародні договори щодо розвитку туризму, у яких бере участь Україна. Основним нормативно-правовим документом, що регламентує туристичну діяльність, є Закон України «Про туризм», прийнятий Верховною Радою України із змінами, що вступили в дію з 1 січня 2004 року і мали на меті вдосконалення законодавчої бази щодо забезпечення безпеки туристів, уточнення прав і обов'язків туристів, туристичних фірм тощо. Цим законом розвиток туризму визнано одним із пріоритетних напрямів господарської діяльності, що передбачає проведення стимулюючої державної туристичної політики [1].

Існує значна кількість класифікацій туристично-рекреаційних ресурсів. Грунтуючись на суспільно-географічному підході туристсько-рекреаційні ресурси поділяються на природно-географічні (природні та природно-антропогенні) та суспільно-географічні (історико-культурні, біосоціальні, подієві, інфраструктурні). Поєднання різних видів туристсько-рекреаційних ресурсів формує фундамент для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності, в тому числі й для розвитку екологічного туризму.

Завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу Херсонська область визначається значним розвитком туризму та рекреації. Область має унікальний природно-ресурсний потенціал. На території Херсонщини розташовані два біосферних заповідники світового класу з унікальною флорою і фауною. Вони внесені в списки ЮНЕСКО. А також Азово-Сивашський ландшафтний заповідник і більше двох десятків мисливських заказників [4].

Стосовно суспільно-географічних туристично-рекреаційних ресурсів, варто відзначити, що історикокультурні туристично-рекреаційні ресурси Херсонщини багаті та унікальні.

Це підтверджує, по-перше, їх приналежність до різних історичних епох – від знахідок найдавніших стоянок до свідчень про культуру кіммерійців, скіфів, сарматів, греків; древніх слов'ян; запорізьких козаків, татар, турків, росіян.

По-друге, лише на цій території взаємодіють та змінюють одні одних Скіфське царство, грецькі колонії міста; слов'янські поселення; Запорізька (Кам'янська) Січ та Кримське ханство; Османська Туреччина; Російська імперія. Найбільшими історикокультурними туристичними ресурсами, де практично представлені всі історичні епохи, володіють безпосередньо близькі до Дніпра Нововоронцовський, Білозерський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Великолепетиський, Каховський, Цюрупинський, Голопристанський райони. Курганні пам'ятки є практично у всіх районах. Пам'ятниками та пам'ятними місцями і подіями вирізняються Генічеський, Асканівський, Скадовський рекреаційні центри, КаховськоБериславський та Херсонсько-Білозерсько-Голопристанський вузли [5].

До подієвих туристично-рекреаційних ресурсів варто віднести щорічні різні фестивалі, серед яких «Купальські зорі» у Голій Пристані, дитячий фестиваль «Золоте зернятко» в Залізному Порті, «Мельпомена Таврії», «Чорноморські ігри» в Скадовську. Найпопулярнішим був фестиваль «Таврійські Ігри» у м. Каховка, але з 2006 року він проводиться в Києві.

Дуже важливим для розвитку екологічного туризму в області є економічна оцінка ресурсів, яка має наступні суттєві особливості: дає можливість кількісно і якісно зіставляти споживні вартості різноманітних природних ресурсів; передбачає насамперед вартісне визначення кількісних і якісних параметрів природних ресурсів; сутність її полягає у розрахунку кадастрових цін на природні ресурси, визначенні продуктивності природних ресурсів у типологічному аспекті.

Оцінка ресурсного потенціалу обраного регіону визначає основні перспективні напрями дослідження зазначених вище чинників та екологічної їх складової. Сьогодні екологічний туризм як жоден інший вид туризму, набирає

не аби якої популярності, що пов'язано із перенаселенням міст, оскільки кожен турист хоче отримати не лише чудовий відпочинок, а й оздобитися під час нього. Чинники еколого-туристичної привабливості Херсонської області наведено у таблиці 1. 3. 2.

Таблиця 1. 3. 2

Чинники еколого-туристичної привабливості Херсонської області [.....]

Групи чинників	Чинники еколого-туристичної привабливості
Природно-рекреаційні	<ul style="list-style-type: none"> - сприятлива екологічна ситуація; - наявність цікавих природних об'єктів і пам'ятників; - відеоекологічні характеристики ландшафтів; - наявність бальнеологічних курортів і санаторіїв; - особливості геологічного та геоморфологічної будови території; - наявність рідкісних видів флори і фауни; - наявність можливостей для полювання і рибалки; - особливості гідрологічного режиму на території; - наявність природоохоронних територій; - наявність рідкісних біоценозів та екосистем.
Культурно-історичні	<ul style="list-style-type: none"> - наявність пам'яток історії та культури; - наявність архітектурних та археологічних пам'яток; - наявність місць відомих історичних подій; - проведення відомих культурних заходів; - проведення музичних і фольклорних фестивалів; - організація та проведення відомих ярмарків, виставок; - функціонування музеїв, музейних комплексів;
Організаційно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> - державний протекціонізм розвитку туризму; - формування туристичної інфраструктури; - наявність певної кількості і асортименту турпродуктів і проектів у сфері екотуризму; - наявність організаційних можливостей для розвитку різних підвидів екотуризму в регіоні; - наявність організаційно-економічних можливостей для орієнтації суспільного виробництва на обслуговування туристів;
Інфраструктурні	<ul style="list-style-type: none"> - можливості з розміщення більшої кількості туристів; - наявність компетентного персоналу в галузі управління туризмом та обслуговування туристів; - транспортна інфраструктура; - проведення робіт з формування єдиного інформаційного поля в сфері туризму, створення регіонального інформаційнотуристичного центру.
Соціально-психологічні	<ul style="list-style-type: none"> - наявність достатньої кількості туристичних продуктів, диференційованих за різними соціальними ознаками (інтересам, віком, соціальним станом, статтю); - наявність специфічних національно-культурних засад і доброзичливості місцевого населення; - гарантії безпеки і комфортності туристів.

Як свідчать дані таблиці 1. 3. 2, нами виділено п'ять груп чинників еколого-туристичної привабливості зазначеного регіону. Та визначено чинники, що входять до даних груп.

Завдяки сприятливим медико-біологічним, психолого-естетичним і технологічним, економічним показникам на Херсонщині успішно функціонує велика кількість «зелених» садиб:

- в Голопристанському районі : «Збур'ївські грибниці», с. Нова Збур'ївка; «Червоні озера», с. Кохани; «Лукомор'я», с. Гладковка; «Чумацький шлях», с. Геройське; «Марійкіна садиба», с. Іванівка; «Чайка», м.Голо Пристань;

- смт. Каланчак: «Щедра криниця», «У сестер», «Мисливська хата» «Соснова»; база зеленого туризму «Хорли»

- Чаплинський район: База зеленого туризму «Кани», с. АсканіяНова; «Рожеві береги», с. Григор'ївка;

- Бериславський район: База зеленого туризму «У діда Карася», с. Ольгівка

- Білозерський район: «Білі зорі», с. Новотягинка;

- Цюрупинський район: «Калинові острови», с. Ліві Солонці.

Залишаючись важливою галуззю економіки регіону, туристсько-рекреаційне господарство залишається перспективним напрямком розвитку Херсонської області, тому у наступному розділі нашої роботи ми проведемо оцінку рекреаційно-туристичного потенціалу визначеного регіону.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2. 1. Природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості

Природні ресурси Херсонської області включають мінеральні, сировинні, лісові, а також водні та рекреаційні ресурси.

Мінерально-сировинні ресурси характеризуються незначними запасами корисних копалин, порівняно невисоким ступенем їх геологічної вивченості та освоєння.

“У Херсонській області налічується низка корисних копалин: пісок, глина, вапняки, солі Сивашу, торф, також лікувальні грязі, цементна сировина і цегельно-черепичні глини, також було виявлено запаси бокситів.

Можна відмітити, що ресурсний потенціал області має сприятливі можливості для подальшого розвитку галузі будівельних матеріалів. Розвідані запаси карбонатних порід Боброво-Кутського родовища сприяють виробництву цементу. Подальше нарощування виробництва силікатної продукції можливе за рахунок освоєння Цюрупинського родовища пісків з запасами понад 100 млн. м³. В області 16 родовищ будівельного каменю з запасами понад 29 тис. м³; піску для пісочниць локомотивів - понад 600 тис. м³; три родовища з цементною сировиною — понад 400 млн. тонн; цементно-черепичної сировини - 19 родовищ з запасами понад 36 млн. м³ тощо.

Херсонська область є одним із регіонів, які недостатньо забезпечені власними паливно-енергетичними ресурсами. Незначні газові родовища не забезпечують потреб господарства і мають місцеве значення.

Лісів порівняно мало, як і питної води. Але Херсонська область має вихід

до моря, що дає їй морські продукти.

Ліси, в основному сосна, біла акація, займають площу понад 200 тис.га. у степах і лісах багато дичини, зокрема мисливської – оленів, диких свиней, козуль, дроф, сірих куріпок, фазанів, перепілок, а в ріках і озерах риб – осетрових, лящів, сомів та ін.

Водні ресурси. Херсонська область розташована на півдні України в Причорноморській низині, степовій зоні, на нижній течії Дніпра. Омивається Чорним і Азовським морями, а також Сивашем (Гнилим морем) та Каховським водосховищем. Водні об'єкти Херсонської області займають 430,5 тис. га.

Особливістю узбережжя Херсонщини є той факт, що саме тут знаходиться кілька природоохоронних територій загальноукраїнського та міжнародного значення - Чорноморський біосферний заповідник, Азово-Сиваський та Джарилгацький національний парк.

Всього на Херсонщині 69 територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

З трьох біосферних заповідників України, два перебувають на території Херсонської області: Чорноморський та «Асканія-Нова» ім. Ф. С. Фальц-Фейна.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.С. Фальц-Фейна – це близько 11 тис. га цілинного типчаково-ковилового й полинового степу, знамениті дендрологічний і зоологічний парки. Парк був заснований бароном Фрідріхом Фальц-Фейном у незайманих степах, населених численними чередами куланів і сайгаків, зграями степових птахів. Щоб зберегти для нащадків цей дивосвіт з його незайманою плугом рослинністю та рідкісним тваринним світом, він першим у світі вивів з господарського землекористування понад 10000 га й організував в Асканії-Новій степовий резерват. У ньому і донині збереглися у своєму первісному вигляді незаймані людиною 478 вищих рослин (багаторічних та однолітніх), з яких до Червоної книги України занесено 13 видів. Але видатний асканійський природолюб не обмежився тільки збереженням у своєму родовому маєтку унікального

природного комплексу - цілинного степу. Упродовж 1874-1916 років в Асканії-Новій було засновано також чудовий зоопарк, поповнивши таврійський світ багатьма рідкісними тваринами і птахами з усіх континентів планети. І знову ж таки першим у світі Фальц-Фейн завіз з Монголії у 1899 році дикого коня Пржевальського. Поруч мирно пасуться гурти чорних бізонів, буйволи, зебри Греві, блакитні антилопи, кулани туркменські. З кожним роком тваринний та пташиний світ поповнюється у цьому своєрідному музеї під відкритим небом, в якому нараховується понад 5 тисяч особин 111 видів ссавців і птахів.” [32]

У 2001 році колекція тварин Асканійського зоопарку була оголошена Національним надбанням України. Та численних туристів, яких з кожним роком приїздить до Асканії все більше не менше дивує й дендропарк заповідника. Адже він створений (спочатку на площі 28 га) у колись зовсім безводному степу. З багатьох куточків світу сюди завезли й висадили з 1885 по 1902 рік понад 220 видів листяних та хвойних порід. Проект дендрологічного парку на Всесвітній виставці в Парижі (1889 р.) одержав Золоту медаль. Він є пам'ятником садовопаркової архітектури ХІХ століття. Сьогодні паркова зона біосферного заповідника, який з 1994 року носить ім'я свого засновника Ф. Е. Фальц-Фейна, розширена ще більш як на 100 га.

“По загальній площі найбільшим на півдні України є Чорноморський біосферний заповідник, що знаходиться на території Голопристанського району и частково Очаківського сусідньої Миколаївської області. Його загальна площа перевищує 89 тисяч гектарів, з яких 14148 га - суша, а решта – акваторія Тендрівської і Ягорлицької заток. Він займає величезну водну акваторію з островами й прибережними косами.

Флора заповідника досить розмаїта – налічується близько 700 видів рослин. З яких 37 – рідкісні, занесені до Червоної книги України. Багатий і розмаїтий тваринний світ, зокрема, орнітофауна. Тут зареєстровано 300 видів птахів, з яких близько 140 гніздяться. Заповідники «Асканія-Нова» та Чорноморський є природоохоронними науково-дослідними установами

міжнародного значення, що входять до всесвітньої мережі біосферних резерватів і тісно співпрацюють з ЮНЕСКО. Крім того, заповідник «Асканія-Нова» входить до сімки природних чудес України.

В Азово-Сиваському державному заповідно-мисливському господарстві живуть шляхетні олені, козулі, лисиці, качки, гусаки та інші тварини” [1].

“Національний природний парк «Олешківські піски» – це унікальний природний об’єкт, що не має аналогів не тільки в Україні, але й у Європі. На цій території, що займає кілька районів Херсонської області, переплелися всі принади природи. Найбільша пустеля, що розташована на Лівобережжі Херсонської області, офіційно визнана єдиною в Європі. Хоча пустелею її назвати важко, скоріше, це напівпустеля – за температурним режимом і кількістю опадів” [1].

До природно-заповідного фонду Херсонської області входить Дніпро та прилеглі території, їх називають одним з найцінніших природних заплавно-літоральних комплексів Європи. У дельті Дніпра і на прилеглих територіях збереглися типові рідкісні угруповання заплавлених лісів, боліт, лук, піщаних степів, степових схилів Дніпра та балок, відшарування гірських порід. Саме в цьому місці зосереджено велике розмаїття рослин: 54 види – «червонокнижні», 23 рідкісні угруповання, які занесені до Зеленої книги України.

Дельта Дніпра володіє унікальним рекреаційним потенціалом, 2/3 території якої займають плавні з надзвичайним різноманіттям рослинного і тваринного світу, а ще 1/3 – займають острови та чисельні рукави, озера і протоки. Природні умови цієї місцевості сприятливі для розвитку екологічного туризму, організованого відпочинку населення та інших видів рекреаційної діяльності.

Поглиблюючи дослідження природних ресурсів Херсонської області, слід зазначити, що потенціал даного регіону є настільки суттєвим, що вчені до сьогодні дискутують з приводу їх класифікації та структурування за рівнем туристичної привабливості. Так, виходячи із опрацьованих даним нами

виділено наступні ресурси Херсонської області:

1. Курган «Огуз», Нижньосірогозький район.

Фото 2. 1. 1. Курган «Огуз», Нижньосірогозький район Херсонської області
[\[https://visitkherson.gov.ua/tourism/turistichni-atrakcii-xersonshhini/\]](https://visitkherson.gov.ua/tourism/turistichni-atrakcii-xersonshhini/)

Як свідчать дані фото 2. 1. 1, Курган «Огуз» – пам’ятка археології, який є надмогильною земляною спорудою, де знаходяться поховання людей приблизно IV-III ст. до н.е. Курган відноситься до так званих «царських» скіфських курганів. До розкопок був найбільшим курганом України, а можливо і всієї Європи. Його висота понад – 20 метрів, діаметр – за 300 метрів. Археологічними дослідженнями Огуз датується серединою четвертого віку до нашої ери. То була епоха царя Атея – час найвищого розквіту Скіфської держави. Як і належить царському кургану, Огуз був вщент наповнений коштовностями.” [44]

2. Азово–Сиваський національний природний парк (острів Бірючий)
 Генічеський район

Указом Президента України від 25 лютого 1993 року № 62 створено Азово-Сиваський національний природний парк з метою збереження генофонду рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів північного Приазов'я. Загальна площа парку становить 52154,0 га, з них 8469,0 га суходолу і 43685,0 га акваторії Азовського моря, оз. Сиваш та Утлюцького лиману.

“У межах парку нараховується більше 5 тисяч видів тварин, а також охороняються чимало видів тварин, занесених до Червоної книги України: тушканчик великий, тхір степовий, дельфін-азовка та ін.

В 1995 р. постановою Кабінету Міністрів України № 935 серед 22 водно-болотних угідь міжнародного значення було затверджено і водно-болотне угіддя «Центральний Сиваш», площею 80000 гектарів. Він є унікальним і єдиним у своєму роді явищем природи Європи. Ця затока є особливо цінним угіддям для водно-болотних птахів взимку; в сезонних скупченнях впродовж року зустрічається більше 1 млн. особин птахів. Рекреаційною зоною Азово-Сиваського національного природного парку є острів Бірючий.” [21]

3. Чорноморський біосферний заповідник, Голопристанський район

Фото 2. 1. 2. Чорноморський біосферний заповідник

Як свідчать дані наведені на фото 2. 1. 2., Чорноморський біосферний заповідник – це цілий комплекс заповідних територій, який, крім біосферного резервата, включає заказник, природний парк та комплекс ботанічних територій різного рівня. Фауна заповідника нараховує близько 3500 видів. Хребетні тварини представлені 462 видами, з яких найбільш різноманітних птахи – їх відмічено 309 видів. Загалом на території заповідника гніздяться 110 видів птахів, мешкають 29 видів тварин, занесених до Європейського червоного списку, та 124 види, занесених до Червоної книги України.

4. Джарилгацький національний природний парк (острів Джарилгач), Скадовський район

Джарилгач (у перекладі з тюркської «обпалені дерева») – найбільший острів в Україні, який приваблює відпочиваючих та туристів широким піщаним берегом, цілющою водою з вмістом йоду, броду, лікувальними грязями, сприятливим кліматом, незайманою природою та дивовижним кліматом.

Острів Джарилгач знаходиться за 8 км від м.Скадовськ, його площа – 5605 га, довжина – 42 км, найбільша ширина – 4 км. Зі східного боку острова височіє Джарилгацький маяк, який було споруджено у 1900 році за проектом Олександра Гюстава Ейфеля. Загальна його висота — 24,4 м. На території острова знаходяться чисельні сольові озера, збереглася унікальна флора і фауна, більшість видів занесені до Червоної книги.

5. Олешківський національний природний парк/Олешківська пустеля, Цюрупинський район

“Олешківські піски – єдина в Європі природна пустеля, що межує з найбільшими в світі штучними лісами. Загальна площа пісків складає 2100 кв. км, з них 1000 кв. км покрита лісами.

Олешківські піски являють собою безкрайні бархани, які виникають в результаті дії вітру. Місцеві називають ці бархани «кучугурами». Деякі з них досягають величезних розмірів — понад 20 метрів заввишки і більше 40 — в діаметрі. З 2010 року Олешківські піски отримали статус національного

природного парку.” [24]

6. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна,
Чаплинський район

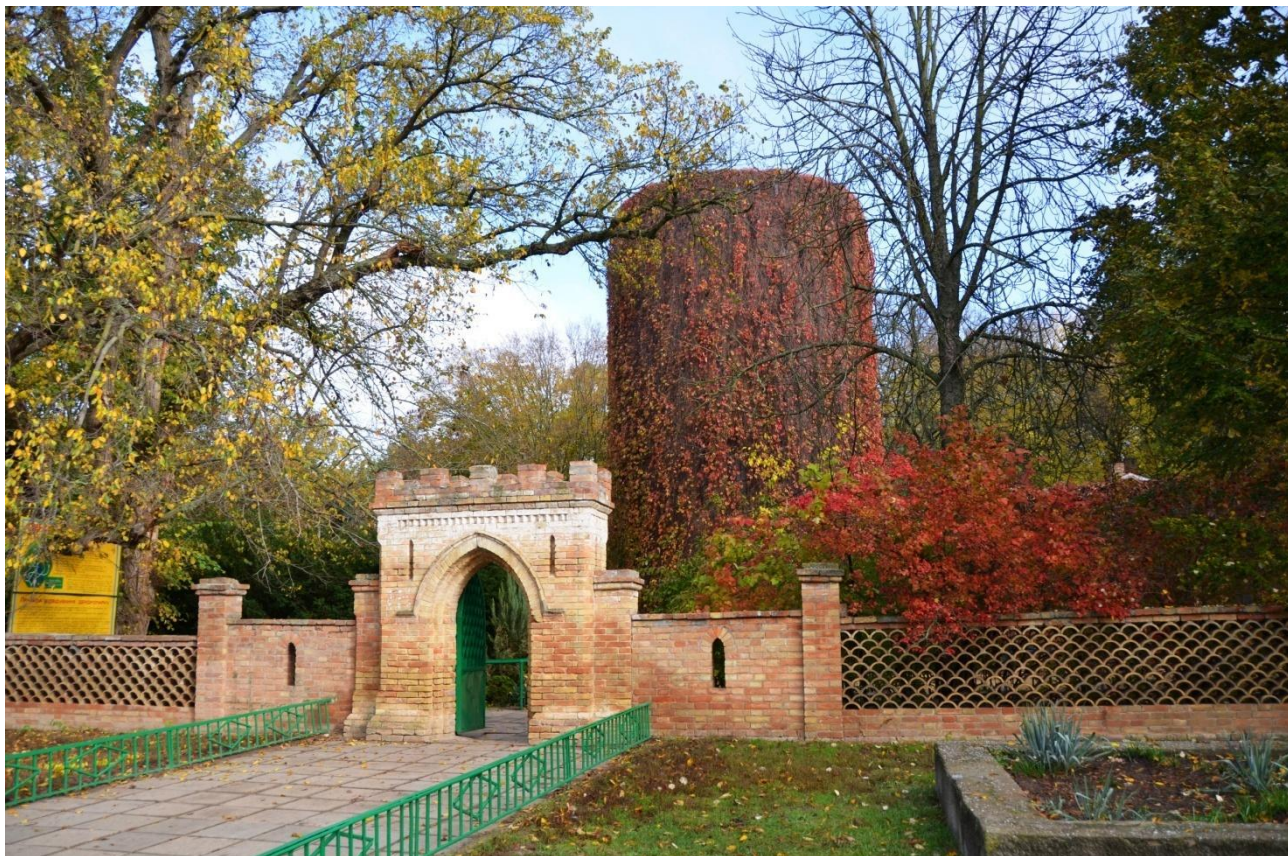

Фото 2. 1. 3. Біосферний заповідник «Асканія-Нова»

“Як свідчать дані наведені на фото 2. 1. 3, найстаріший степовий резерват світу, одне з 7 природних чудес України, що входить до «100 великих заповідників і парків світу».

Заповідник заснований Фрідріхом Фальц-Фейном в 1898 році, його площа становить 33 307,6 га, з них 11 054 га — «абсолютно заповідна» степова зона — найбільша в Європі територія охоронного степу. Тут ростуть понад 400 видів унікальних рослин, мешкає більше 1000 видів тварин, тільки тут збереглися ділянки унікального сріблястого ковила.

В біосферному заповіднику «Асканія-Нова» розташований один з найбільших на півдні України штучно вирощених лісів, старий ботанічний сад, акліматизаційний зоологічний парк, орнітопарк. ” [24]

7. «Лемурійське озеро» затоки Сиваш, Чаплинський район

Впроваджуються інноваційні умови й створюється сучасна інфраструктура для розвитку сільського зеленого туризму з використанням цілющих лікувальних грязей Лемурійського джерела затоки Сиваш, внаслідок чого виникла ідея створення проекту Народного курорту на Лемурійському озері. Основна мета проекту – гармонійне поєднання відпочинку, рекреації, туризму, не завантажуючи ці унікальні природні території настройками й зберігаючи сутність цього неповторного краю.

Лікувальна грязь із озера пройшла клінічні випробування, сертифікована і допущена для використання в якості лікувального та косметичного продукту. Грязі можна застосовувати у санаторних, амбулаторних і домашніх умовах для ефективного лікування хворих різних категорій.

Місцеві жителі с.Григорівка Чаплинського району забезпечують гостям проживання і харчування. Село Григорівка знаходиться недалеко (5 км) від родовища в якому вже працює комплекс об'єктів сільського зеленого туризму.

” [54]

8. «Цілющий гейзер», Голопристанський район

В Голопристанському районі в 800 м. від Тендрівського лиману знаходиться унікальне за своїми природними і лікувальними властивостями — гаряче джерело «Цілющий гейзер».

На джерелі споруджені три купальні – дві з гарячою водою, одна з лікувальною гряззю. Температура води складає до 70 градусів. Йодо-бромисте джерело має цілющий вплив на опорно-руховий апарат, щитовидну залозу, нервову систему і дихальні шляхи.

9. Парк м.Нова Каховка, м.Нова Каховка

В м.Нова Каховка розташований пам'ятник садово-паркового мистецтва — парк імені С.М. Фалдзінського. Парк створено в 1950-х роках при будівництві міста Нова Каховка.

На території парку знаходяться: міський парк відпочинку, літній театр з

фонтанами, палац культури з головним фонтаном міста, танцмайданчик, рятувальна (човнова) станція, міська пристань, сквер і пам'ятник героям Громадянської війни і міський пляж. Алеї парку прикрашають рідкісні рослини і дерева, серед яких платан, японська софора, бананове дерево.

Також, комплекс відпочинку з дитячою площадкою «Казкова Диброва», де розташовано більше 70 скульптур-персонажів з улюблених дитячих казок. Це місце проживання близько 150 тварин і птахів, привезених з різних куточків України. У 2000 році до 50-річчя міста у парку було встановлено пам'ятник на честь С. Фалдзінського.

Розглянувши природні туристичні ресурси Херсонської області, ми переконані у тому, що зазначений регіон має високий туристичний потенціал, а отже можна ефективно його використовувати. У наступному підрозділі кваліфікаційної роботи ми розглянемо історико-культурну компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

2. 2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

До власне історико-культурних рекреаційних ресурсів доцільно насамперед віднести: історико-археологічні, архітектурно-громадські, архітектурно-культові, героїко-патріотичні, науково-пізнавальні, мистецькі, комплексні.

Надзвичайно багатими та різноманітними є історико-археологічні ресурси Херсонської області. Вони пов'язані з різними історичними періодами і представлені:

1. Леонтієвською пізньопалеолітичною стоянкою та її кременевими знаряддями (9 тис.р. До н.е.) Поблизу с. Михайлівки нововоронцовського

району.

2. Неолітичною стоянкою поблизу с. Катри горностаївського району (vi – iv тис.р. До н.е.).

3. Унікальними поселеннями епохи раннього металу (iv тисячоліття до н.е.) Поблизу смт в.лепетиха та с. Михайлівки нововоронцовського району.

4. Кургани та антропоморфні стели епохи бронзи – ямної та катакомбної культур (найбільш відомі – поблизу с. Широкої балки та с.чорнобаївки білозерського району; с. Катри горностаївського району).

Історичну пам'ятку про кіммерійців – представників епохи бронзи на терені краю – несуть поселення біля сучасних сіл солонці цюрупинського району та заводівки горностаївського району. Рабовласницький лад на території краю пов'язаний насамперед із легендарними скіфами та греками. Знамениті скіфські “царські” кургани та їх багаті археологічні знахідки приурочені до північних районів області – в.рогачицького та в.олександрівського, а також нижнього дніпра. Понад 2,5 тис. Років тому сучасне Херсонське причорномор'я було колонізовано елінами. Найбільш відомим було м. Ольвія, знахідки з якого зберігаються в обласному краєзнавчому музеї.

Отже, найдавніші історико-археологічні пам'ятки приурочені до наступних ареалів: найдавніші стоянки – в. Лепетиський і н. Воронцовський райони; давні стоянки – білозерський та горностаївський райони; поселення кіммерійців – цюрупинський та горностаївський райони; скіфські кургани – н. Воронцовський, в. Рогачицький, бериславський, в. Олександрівський, каховський, голопристанський (всього понад 120 пам'яток, понад 30 поселень і городищ); грецькі колонії-міста – голопристанський та цюрупинський. Значні археологічні знахідки належать також до епохи та історії кочових народів – гуннів (цюрупинський, бериславський райони), половців – практично по всій території області.

Визначення кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами (юридичними та фізичними особами-підприємцями), за видами

туризму у 2016 – 2018 рр., дані наведено у таблиці 2. 2. 1.

Таблиця 2. 2. 1

Показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами (юридичними та фізичними особами-підприємцями), за видами туризму у 2016 – 2018 р. в Україні [...]

(тис. осіб)

Показники	Роки:			Абсолютне відхилення 2018 р. від 2016 р. (+;-)	Темп зміни 2018 р. до 2016 р., %	Питома вага 2018 р., %
	2016	2017	2018			
В'їзних (іноземних) туристів	35	39	76	41	217,14	1,67
Виїзних туристів	2061	2290	4024	1963	195,25	88,30
Внутрішніх туристів	454	477	457	3	100,66	10,03
Усього	2550	2806	4557	2007	178,71	100,00

Як свідчать дані, наведені у таблиці 2. 2. 1, у 2018 р. порівняно із 2016 р. кількість туристів, що були обслуговані туристичними операторами та туристичними агенствами України збільшилася 78,71 %, що складає 2007 тис. осіб. Таке збільшення біло спричинено збільшенням кількості наступних груп туристів: в'їзних (іноземних) туристів у 2,17 рази або на 41 тис. осіб, виїзних туристів на 95,25 % або 1963 тис. осіб та внутрішніх туристів на 0,66 % або на 3 тис. осіб. Як видно із даних таблиці 2. 1. 3 внутрішні туристи у 2018 р. зверталися за допомогою до туристичних операторів та туристичних агенств лише у 10,03 % випадків, що на нашу думку може бути одним із резервів. Так зважаючи на ситуацію із COVID-19 в Україні та світі, можна зауважити, що розвиток внутрішнього туризму є одним із пріоритетних напрямків на найблищий час.

Цюрупинськ відомий також як місто-наступник давньоруського міста олешня, яке вперше згадується в літописі 1084 р. Відомі також ранньослов'янські поселення у нововоронцовському, бериславському, горностаївському, каховському районах. Надзвичайно багато історичних

свідчень є про володіння краєм турецькою імперією та кримським ханством. Зокрема, це залишки укріплень та фортець у м. Беристлав (колишній кезі-кермен), с.тягинці (тягин), генічеську (дженічі).

Історію запорізьких козаків засвідчують останки каменської січі (с. Республіканець бериславського району) та оleshківської січі (м. Цюрупинськ). Відомими є численні запорізькі переправи та перевози поблизу сучасних поселень на дніпрі, зимівники на побережжях рік дніпра та інгульця. Отже, історико-археологічні ресурси краю надзвичайно багаті. Вони не мають аналогів в Україні. Це підтверджує:

по-перше, їх приналежність до різних історичних епох – від знахідок найдавніших стоянок до свідчень про культуру киммерійців, скіфів, сарматів, греків; древніх слов'ян; запорізьких козаків, татар, турків, росіян.

по-друге, тільки на цій території взаємодіють та змінюють одні одних скіфське царство, грецькі колонії-міста; слов'янські поселення; запорізька (кам'янська) січ та кримське ханство; османська туреччина; російська імперія. На жаль, ці ресурси практично не відомі широкому загалу. З науково-пізнавальною метою з ними знайомляться учнівська та студентська молодь, науковці. Між іншим, вказані ареали культурно-археологічних знахідок є важливими рекреаційними об'єктами. Їх необхідно більш широко використовувати як опорні пункти для створення туристично-екскурсійної мережі. Це сприяло б розширенню та урізноманітненню загального рекреаційного потенціалу краю.

Архітектурно-громадські рекреаційні ресурси херсонщини є порівняно новими відносно до інших регіонів України. Їх виникнення пов'язане насамперед із заснуванням м. Херсона у 1778 р. Як фортеці та суднобудівної верфі. У місті збереглося багато історичних споруд із самобутньою архітектурою, яку органічно доповнюють сучасні будови з оригінальними архітектурними рішеннями, культові споруди. Самобутній архітектурний образ мають села, містечка та невеликі міста області. На жаль, відсутній музей

архітектури та побуту під відкритим небом, який би характеризував особливості та самотність в умовах типово степових та приморських поселень. На терені краю велике пізнавальне значення мають унікальні архітектурно-індустріальні споруди: комплекс споруд каховської гес, міст через р. Дніпро, комплекс річкового і морського порту у м. Херсон і, станіслав-аджигольський маяк у гирлі дніпра (найбільший у Європі).

Показники кількості обслуговуваних туристів у Херсонській області протягом 2013 – 2017 рр наведено у таблиці 2. 2. 2.

Таблиця 2. 2. 2

Показники кількості туристів обслуговуваними суб'єктами туристичної діяльності у Херсонській області у 2013 – 2017 рр.

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності – всього, осіб	Іноземні туристи		Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон		Внутрішні туристи	
		усього, осіб	у % до загальної кількості	усього, осіб	у % до загальної кількості	усього, осіб	у % до загальної кількості
2013	16122	5	0,03	7863	48,77	8254	51,20
2014	15818	1	0,01	8332	52,67	7485	47,32
2015	11720	0	0,00	7234	61,72	4486	38,28
2016	16584	0	0,00	10090	60,84	6494	39,16
2017	20278	0	0,00	14747	72,72	5531	27,28
Темпи приросту кількості туристів, %							
2017/ 2013	25,78	-	-	87,55	-	-32,99	-
2017/2015	73,02	-	-	103,86	-	23,29	-
2017/2016	22,27	-	-	46,15	-	-14,83	-
Середньорічний приріст,%	-6,27	-	-	16,40	-	-12,57	-

Як свідчать дані таблиці 2. 2. 2, протягом досліджуваного періоду відбулося збільшення кількості туристів, що були обслуговуваними суб'єктами

туристичної діяльності у Херсонській області. Так, виявлено збільшення у 2017 р. порівняно із 2013 р. кількості обслуговуваних туристів на 22,27 %, що є позитивним. Крім того, нами визначено склад туристичних потоків у 2017 р., який показує, що основний туристичний потік складався із туристів громадян України, які виїжджали за кордон – 14747 ос. та внутрішніх туристів – 5531.

Героїко-патріотичним змістом сповнені пам'ятки боїв запорізьких козаків з татарами та турками, революційних подій, подій великої вітчизняної війни, свідощами трудового героїзму жителів краю. Вони пов'язані з конкретними місцями, територіями, людьми. Зокрема, козацькі походи проти кримчаків очолювали кошові отамани і. Сірко, м. Ханенко, полковник с. Палій. У 1673 р. Загін І. Сірка захопив фортеці кизи-кермен і тягин (теперішні береслав і тягинка). Заснування та становлення херсона пов'язане з іменами і. Ганнібала, г. Потьомкіна, о. Суворова, ф. Ушакова.

В Херсоні відкриті пам'ятники О. Суворову та Ф. Ушакову. У катериненському соборі похований князь Г. Потьомкін-таврійський.

Гостями херсона були О. С. Пушкін (1820 р., 1824 р.), Д. В. Давидов (1819 р.), В. Г. Белінський і М. С. Щепкін (1846 р.), І. К. Айвазовський, м.п. Мусоргський (1879 р.), Винахідник радіо О. С. Попов (1902 р.), Який налагоджував телеграфний зв'язок між херсоном та голою пристанню.

У 1892 р. Закінчив гімназію відомий історик – академік Є. В. Тарле. Дореволюційне культурне життя краю пов'язане насамперед з бурхливим розвитком образотворчого та театрального мистецтва. З херсоном та областю пов'язана діяльність І. К. Айвазовського, М. Л. Скадовського (народився в білозерці), М. Б. Грекова, А. А. Шовкуненка та ін.

На жаль, ці та інші факти мало відомі широкому загалу. Вони недостатньо пропагуються, не оформлені належним чином. Між іншим, у м. Херсоні та інших містах і селах області необхідно було б створити меморіальні музеї, пам'ятники, пам'ятні знаки видатних діячів культури і мистецтва, розробити туристичні та екскурсійні маршрути, пов'язані з відвіданням місць

народження або життєдіяльності. Це також значно б доповнило існуючий рекреаційний потенціал.

Революційні події на території краю, відповідно до традицій радянського періоду, відображені більш повно. Про них свідчать численні пам'ятні знаки, пам'ятники, меморіальні дошки тощо.

З м. Каховкою пов'язана історія і кінної армії, з краєм в цілому – видатних воєначальників того часу: М. В. Фрунзе, С. М. Будьонного, К. Є. Ворошилова, В. К. Блюхера, Г. І. Петровського, О. Д. Цюрупи, В. І. Чапаєва, Г. К. Орджонікідзе, М. І. Калініна, Ф. Е. Дзержинського.

Проте особливості їх діяльності висвітлені також поверхово. До революції на херсонщині працював брат В. І. Леніна – Д. І. Ульянов, який очолював відомий санаторій “гопри”. Із військових діячів, діяльність яких пов'язана з херсонщиною у часи великої вітчизняної війни, можна назвати Ф. І. Толбухіна, Р. І. Малиновського, О. І. Покришкіна, П. О. Покришева, П. Х. Дубінду. У перед- та повоєнний період на херсонщині інтенсивно розвивалася індустріалізація, колективізація, будівництво.

Значний матеріал для тематичних екскурсій мають промислові, спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, інші об'єкти матеріальної культури. У радянський час з історією херсонщини також пов'язана діяльність багатьох видатних людей. Зокрема, це актори А. М. Бучма та О. А. Петрусенко, кінорежисери С. Ф. Бондарчук (уродженець м. Білозерка) та Є. С. Матвєєв (уродженець скадовського району), письменник Б. А. Лавренков, кінооператор М. М. Глідер, кіносценарист І. Я. Болгарін.

Уродженцем м. Херсона є академік Г. О. Арбатов, олімпійські чемпіони Л. В. Латиніна, В. В. Борзов та ін. Переважно із сільським господарством пов'язана діяльність вчених херсонщини. У степовій зоні функціонують нді зрошуваного землеробства уаан (м. Херсон), нді тваринництва степових районів (сmt асканія нова), нижньо-дніпровська науково-дослідна станція (ндс) обліснення пісків та виноградарства (м. Цюрупинськ), ндс рису та ндс

баштанництва (м. Гола пристань). Ці установи викликають науково-пізнавальний інтерес як своєю безпосередньою діяльністю, так і чудовою архітектурою споруд та притаманними їм парками. З метою ширшого використання культурно-історичних ресурсів в рекреаційній діяльності необхідно створити музеї, встановити меморіальні дошки, знаки.

На жаль, поки що ця багата історична спадщина мало відома широкому загалу. На нашу думку, кращому використанню соціально-економічних та культурно-історичних рекреаційних ресурсів сприятиме також здійснення нами районування цих ресурсів. Воно наочно показує особливості, специфіку та потенціал тих або інших територій у забезпеченні рекреаційної спеціалізації області. Найбільшими історико-археологічними ресурсами, де практично представлені всі історичні епохи, володіють безпосередньо близькі до Дніпра нововоронцовський, білозерський, в. Рогачицький, горностаївський, в. Лепетиський, каховський, цюрупинський, голопристанський райони. Курганні пам'ятки є практично у всіх районах. Пам'ятниками та пам'ятними місцями і подіями вирізняються генічеський, н. Асканівський, скадовський рекреаційні центри, каховсько-бериславський та херсонсько-білозерсько-голопристанський вузли. За концентрацією та різноманітністю історико-культурних рекреаційних ресурсів у херсонській області виділені такі групи районів:

1. З найбільш значними та різноманітними ресурсами (м. Херсон, цюрупинський, білозерський, голопристанський, каховський, бериславський).

2. З середнім за рівнем концентрації та різноманітністю потенціалом рекреаційних ресурсів (скадовський, генічеський, великоолександрівський, чаплинський).

3. Із спеціалізованим історико-археологічним потенціалом (нововоронцовський, горностаївський, в. Лепетиський, в. Рогачицький).

4. Із найменшим культурно-історичним та соціально-економічним потенціалом (високопільський, н. Сірогозький, н. Троїцький, іванівський, каланчацький). Порівняння природних та культурно-історичних і соціально-

економічних рекреаційних ресурсів дозволяє помітити деяку нерівномірність та неузгодженість їх розміщення. Але це не є недоліком для їхнього регіонального використання та розвитку рекреації, оскільки дозволяє спеціалізувати її у різних видах діяльності та охопити більші території ринком рекреаційних послуг.

Провівши аналіз історико-культурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу регіону у наступному розділі ми проведемо аналіз інфраструктурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

2. 3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Рекреаційно туристичний потенціал регіону у процесі формування потребує чіткого визначення його складових, що дозволяють підвищувати конкурентні переваги. Однією із таких складових є інфраструктурна компонента, що включає різноманітні інфраструктурні об'єкти. Серед основних інфраструктурних об'єктів, які формують туристичний потенціал Херсонської області можна виділити:

- готелі та інші засоби розміщування;
- ресторани та готельно-ресторанні комплекси;
- дороги та проїзди;
- художні, літературні, краєзнавчі, військові та інші музеї;
- парки та паркові зони відпочинку;
- заповідники;
- пляжі та інші місця відпочинку.

Тому, поглиблюючи дослідження ми вважаємо за необхідне провести аналіз показників структури готелів та аналогічних засобів розміщення за

видами, таблиця 2. 3. 1.

Таблиця 2. 3. 1

Показники структури готелів та аналогічних засобів розміщування за видами в Україні, 2017-2019 рр. [30]

Заклади	Роки					
	2017		2018		2019	
	одиниць	питома вага, %	одиниць	питома вага, %	одиниць	питома вага, %
Усього готелів та аналогічні засоби розміщування, з них	2534	100%	2 474	100%	2777	100%
готелі	1 703	67 %	1 704	69 %	1704	61%
мотелі	139	5 %	137	6 %	137	5%
хостели	40	2 %	36	1 %	336	12%
кемпінги	14	1 %	12	0 %	15	1%
агроготелі	-		-		-	
гуртожитки для приїжджих	90	4 %	84	3 %	84	3%
туристичні бази, гірські притулки тощо	548	22 %	501	20 %	501	18%

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 1, серед засобів розміщення найбільшу питому вагу у 2019 р. займали готелі 61 % та туристські бази 18 %, що менше ніж у 2016 р. на 6 в.п. та 4 в.п. відповідно. Разом з тим, цікавим є те що у 2019 р. порівняно із 2016 р. не відбулося жодних змін у структурі щодо кількості мотелів, а саме їх кількість займала 5 %.

Херсонська область має приблизно 15,5 % усіх українських морських пляжів, а приймає тільки 5 % рекреантів, які відпочивають на морському узбережжі, і 2,5 % – в інших місцях області. Вже це свідчить про великий нереалізований потенціал туристичної галузі Херсонщини. Область посідає шосте місце в Україні за забезпеченістю рекреаційними ресурсами на душу населення і при цьому 22-ге – за ефективністю використання. Необхідно

зазначити, що в туристичній діяльності в Херсонській області відбуваються позитивні зрушення. Нарешті держава та інвестори оцінили можливі прибутки від туризму. Херсонська область розташована на перехресті доріг і часів, привертає увагу любителів старовини своєю багатою історичною спадщиною. У живих наших водах озер ще в давні часи лікували свої рани герої-козаки, а сьогодні тут зведені сучасні лікувальні комплекси.

Зазначимо, що найбільшого розвитку в Херсонській області набула лікувально-курортна рекреаційна діяльність. Це пов'язано передусім зі специфікою складу та розміщення рекреаційних ресурсів краю. Лікувально-курортний вид рекреаційної діяльності найбільш суттєво характеризують показники наявності закладів курортно-лікувального типу, їхня потужність (кількість ліжко-місць).

Таблиця 2. 3. 2

Структура лікувально-курортної рекреації та її динаміка

Найменування рекреаційних закладів	Кількість закладів	Кількість ліжко-місць:			
		2014	2015	2016	2017
Санаторії	8	1381	1197	2119	2778
Дитячі санаторії	69	14563	12400	15467	18763
Пансіонати відпочинку	37	12440	12289	8482	10424
Будинки відпочинку	3	997	747	1100	1225
Пансіонати лікуванням ³	2	1260	910	1235	1650
Туристичні бази	196	17431	19027	18894	21341
Всього в області	315	48072	46570	47297	56181

Як свідчать дані табл. 2. 3. 2, серед закладів відпочинку в Херсонській області переважають туристичні бази та дитячі санаторії (80%). Саме вони вміщають найбільшу кількість відпочиваючих. Такі заклади забезпечують рекреантів повноцінним харчуванням, надають обладнані пляжі, організовують дозвілля, екскурсії.. У результаті кількість відпочиваючих дітей зросла з 34 484

ос. у 2012 р. до 68 900 ос. у 2015 р., тобто вдвічі. Бурхливого розвитку, особливо в останні десятиріччя, набув особливий вид активного відпочинку – відпочинок та праця на дачних ділянках. Дачне будівництво на Херсонщині порівняно із сусідніми регіонами є більш масовим.

Незабутні романтичні враження дарують туристам подорожі по островах Джарилгач і Бірючий, по берегах Тендрівської, Джарилгацької, Ягорлицької заток. Біосферний заповідник Асканія-Нова по праву заслужив назву перлини степового краю півдня України. Арабатська стрілка, яка омивається Азовським морем та озером Сиваш, славиться своїми цілющими грязями, термальними джерелами. Між Чорним морем і гирлом Дніпра знаходиться загадкове місце – Нижньодніпровські піски – природний об’єкт, що привертає тисячі туристів. Херсонщина з радістю зустрічає гостей. Туристичні маршрути проведуть стежинами давньої Гілеї, прийме в обійми Волижина лісу, ніжне південне сонце приголубить, а втому змиють хвилі Чорного моря.

Таким чином, тільки пропорційний, збалансований розвиток усіх компонентів рекреаційної діяльності – екскурсійної і туристичної, оздоровлення і відпочинку, дитячої рекреації, дачного відпочинку – забезпечить загальний пропорційний розвиток області.

В області існує ціла низка сприятливих для інвестування умов:

вигідне географічне розташування між Азово-Чорноморським басейном та басейном ріки Дніпро;

розвинена транспортна інфраструктура:

розгалужена мережа автодоріг загальнодержавного та місцевого значення, залізнична мережа, наявність аеропорту;

розвинена система вищих навчальних закладів та професійно-технічної освіти, значний науковий потенціал,

кваліфіковані кадри і висока економічна активність мешканців;

високопродуктивні земельні ресурси, висока аграрна культура і хороша база для розвитку харчової промисловості;

природно-кліматичні умови і мінерально-сировинні ресурси, які створюють конкурентні переваги для розвитку промисловості будівельних матеріалів, об'єктів рекреації; величезний потенціал для розвитку туризму та відпочинку;

конкурентні ціни на виробничі площі та нерухомість під інвестиції;

досить розвинена ринкова інфраструктура та інфраструктура сприяння розвитку бізнесу.

Проведемо SWOT-аналіз туристичної галузі Херсонщини, дані наведено у таблиці 2. 3. 3.

Внутрішні чинники	
<ul style="list-style-type: none"> – наявність достатніх природних ресурсів (пляжів, лісів, озер); – погодні фактори хороші; – наявність унікальних культурно-історичних ресурсів; – інфраструктура розвинена; – гарна репутація регіону серед споживачів; – регіон є одним із лідерів на туристичному ринку; – регіон має добре продуману стратегію в сфері туризму; – є переваги у вартості турпослуг; – є переваги перед конкурентами у сфері туризму 	<ul style="list-style-type: none"> – застосування застарілих технологій (технології лікування на курортах); – низький рівень прибутку; – відсталість в інноваційних процесах; – невелика кількість готелів; – відсутність достатнього фінансування туристичних проектів; – інше.
Зовнішні чинники	
<ul style="list-style-type: none"> – робота з додатковими групами споживачів; – входження на нові туристичні ринки або сегменти ринку; – розширення асортименту продуктів (турів, готельних послуг) для задоволення ширшого кола споживачів; – диференційованість туристичної продукції; – здатність регіону швидко перейти до більш вигідних стратегічних груп; – упевненість відносно регіонів-суперників; – швидке зростання ринку 	<ul style="list-style-type: none"> – поява нових конкурентів; – збільшення обсягу продажу аналогічних турів або послуг, пропонує регіонами-конкурентами; – повільне зростання ринку; – несприятлива податкова політика в сфері туризму з боку держави; – зміна потреб і смаків туристів-споживачів; – інше

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 3, проаналізувавши фактори зовнішнього та внутрішнього впливу, можна виділити переваги та недоліки туристичного регіону й країни. Переваги служать базою, на яку туристичний регіон

спирається у своїй конкурентній боротьбі, яку він повинен розширювати і зміцнювати. Особливу увагу варто приділяти аналізу слабких сторін та поступово ліквідовувати неефективні напрями діяльності.

На формування інвестиційної привабливості туристичного регіону має вплив така група факторів:

- рівень соціально-економічного розвитку туристичного регіону; інвестиційна діяльність регіону;
- інвестиційна діяльність регіону;
- рівень розвитку туристичної сфери регіону (забезпеченість туристичними ресурсами, забезпеченість туристичною інфраструктурою, динаміка потоків туристів тощо). Херсонська область входить у п'ятірку провідних регіонів України по кількості закладів тривалого перебування серед санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Переваги Херсонського регіону в першу чергу визначають його приморське та річкове розташування регіону біля важливих транспортних та торгово-економічних шляхів, а також великі транзитні можливості. Херсонський регіон має великий курортно-рекреаційний потенціал.

Таким чином, тільки пропорційний, збалансований розвиток усіх компонентів рекреаційної діяльності – екскурсійної і туристичної, оздоровлення і відпочинку, дитячої рекреації, дачного відпочинку – забезпечить загальний пропорційний розвиток області.

В області існує ціла низка сприятливих для інвестування умов:

вигідне географічне розташування між Азово-Чорноморським басейном та басейном ріки Дніпро;

розвинена транспортна інфраструктура:

розгалужена мережа автодоріг загальнодержавного та місцевого значення, залізнична мережа, наявність аеропорту;

розвинена система вищих навчальних закладів та професійно-технічної освіти, значний науковий потенціал,

кваліфіковані кадри і висока економічна активність мешканців;

високопродуктивні земельні ресурси, висока аграрна культура і хороша база для розвитку харчової промисловості;

природно-кліматичні умови і мінерально-сировинні ресурси, які створюють конкурентні переваги для розвитку промисловості будівельних матеріалів, об'єктів рекреації; величезний потенціал для розвитку туризму та відпочинку;

конкурентні ціни на виробничі площі та нерухомість під інвестиції;

досить розвинена ринкова інфраструктура та інфраструктура сприяння розвитку бізнесу.

Отже, запровадження визначених заходів дозволить забезпечити ефективне функціонування рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах господарювання діяльність туристичних підприємств характеризується певними особливостями: нестабільністю функціонування економічної системи країни, непропорційним розвитком виїзного та в'їзного туризму, нерегламентованим та неконтрольованим використанням туристичних ресурсів, низьким рівнем реального платоспроможного попиту населення.

Завдання економічної оцінки – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків.

На сьогодні більш розробленими є такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

- 1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;
- 2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовуються три види платежів:

платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;

штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

- 3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристського оздоровлення.

Херсонська область має приблизно 15,5 % усіх українських морських пляжів, а приймає тільки 5 % рекреантів, які відпочивають на морському

узбережжі, і 2,5 % – в інших місцях області. Вже це свідчить про великий нереалізований потенціал туристичної галузі Херсонщини. Область посідає шосте місце в Україні за забезпеченістю рекреаційними ресурсами на душу населення і при цьому 22-ге – за ефективністю використання. Необхідно зазначити, що в туристичній діяльності в Херсонській області відбуваються позитивні зрушення. Нарешті держава та інвестори оцінили можливі прибутки від туризму. Херсонська область розташована на перехресті доріг і часів, привертає увагу любителів старовини своєю багатою історичною спадщиною. У живих наших водах озер ще в давні часи лікували свої рани герої-козаки, а сьогодні тут зведені сучасні лікувальні комплекси.

Зазначимо, що найбільшого розвитку в Херсонській області набула лікувально-курортна рекреаційна діяльність. Це пов'язано передусім зі специфікою складу та розміщення рекреаційних ресурсів краю. Лікувально-курортний вид рекреаційної діяльності найбільш суттєво характеризують показники наявності закладів курортно-лікувального типу, їхня потужність (кількість ліжко-місць).

Отже, запровадження визначених заходів дозволить забезпечити ефективне функціонування рекреаційно-туристичного потенціалу Херсонської області.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. В., Тонкошкур М. В. Історія туризму: підручник Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. С.35-36.
2. Азарян О. М. Ринок туристичних послуг: моніторинг і розвиток комплексу маркетингу: монографія. Донецьк : Вид-во ДонМУ, 2002. 241 с.
3. Афанасьєв-Чужбинський А. Поездка в Южную Россію: у 2-х ч. г. Москва. Ч. 1.Очерки Днепра. 1861. С.460-468.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: КНУ, 2001. 397 с.
5. Бендзюк, В. Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристичнооздоровчого комплексу в регіонах України: *автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / В. Д. Безносок; НАН України; Інститут регіональних досліджень*. Львів, 2001. 19 с.
6. Бережна, І. В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим). НАН України : Інститут регіональних досліджень, 2004. 640 с.
7. Білий В. Туризм як один із факторів розвитку Херсонської області. Збірник наук. праць студентів, аспірантів і молодих вчених. Запоріжжя: ЗНУ. 2015. С. 188-189.
8. Білоусова В. М. Оцінка рівня розвитку туристської індустрії в регіоні. Харків: ХНУ ім. Каразіна. 2010. С.45–49.
9. Бобуська Т. М., Папп В. В. Інституційні засади державної туристичної політики. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 17 жовтня 2018 р.). Мукачево: Видавець Машіка Г.В. Мукачево. 2018. С. 114-115.*
10. Василевська Я. В. Місце Херсонської області в санаторно-

курортному комплексі України. *Матеріали Міжнародної наук.-практ. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України, 3 – 5 жовтня 2013 р., м. Київ, Україна.* Київ: Логос, 2013. С. 448. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9878> (дата зверення 11.05.2020).

11. Василевська Я.В. Місце Херсонської області в санаторно-курортному комплексі України / *Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України, 3-5 жовтня 2013 р., м. Київ.* – К.: Логос, 2013. 448 с. С.44-49.

12. Василевська Я.В. Оцінка природно-рекреаційних ресурсів Херсонської області / *Регіон-2013: стратегія оптимального розвитку: Матеріали науковопрактичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 7-8 листопада 2013 р.* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 459 с. С. 399-401.

13. Василевська Я.В. Туризм як один із факторів розвитку Херсонської області / *Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія «Геологія. Географія».* 2008. №3/2. С.80-86.

14. Василевська Я.В. Факторний аналіз при дослідженні туристсько-рекреаційних ресурсів Херсонської області / *Наукові пошуки географічної громадськості: минуле, сьогодення, майбуття: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю утворення Луганської області (8-10 жовтня 2012 р., м. Луганськ) / відп. ред. Ю.О. Кісельов.* Луганськ: Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 316 с. С.122-128.

15. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності : навч.-метод. посіб: Львівський державний університет фізичної культури. 2015. С. 120-128.

16. Виноградова М. В. Солдатов П. И. Инфраструктура туристского комплекса. *Экономика и бизнес.* г. Санкт-Петербург. 2012. – С. 264-265.

17. Гавриш І. І. Крупенна І. А. Моніторинг показників регіонального

туристичного ринку та оцінка туристичної привабливості регіону. *Збірник наукових праць*. № 54. Черкаси: ЧДТУ. 2019. С. 89-95.

18. Гальків Л. І, Сорочак О. З. Статистична типологія та аналіз діяльності закладів санаторно-курортної сфери. *Ефективна економіка*. № 11 2017. С. 334-337.

19. Герасимчук, З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації: монографія. – Луцьк : Надстир'я, 2006. –164 с.

20. Гірняк Л. І., Глагола В. А. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. С. 71-76.

21. Горіна Г.О. Діагностика інфраструктури регіональних ринків готельних послуг України. *Ефективна економіка*. Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1645/1/Gorina_2_Diahnostyka_infrastruktury.pdf (дата звернення 15.04.2020).

22. Господарський кодекс України: Офіційний документ. – К.: Кондор, 2003. – 208 с.

23. Давиденко І. В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону: дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / І. В. Давиденко; Одес. держ. екон. ун-т. 2006. 218 с.

24. Державний комітет статистики України. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 18.05.2020).

25. Домбровська С. М. Білотіл О. М. Помаза-Пономаренко А. Л. Державне регулювання туристичної галузі: монографія. Харків :НУЦЗ, 2016. С. 15-16.

26. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

27. Жукова М.А. Индустрия туризма: менеджмент организаций. М.:

Финансы и статистика, 2006. – 200 с.

28. Менеджмент туризма: Туризм и отраслевые системы: учебник / [И.В. Зорин, А.И. Зорин, Т.А. Ирисова и др.]. М. : Финансы и статистика, 2002. 272 с.

29. Зелінський, І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні / *Регіональна економіка. Додаток «Регіони України. Економіко-статистичні порівняння»*. 2001. № 2. С. 28-32.

30. Івченко Л.О., Колісніченко Г.С. Туристично-рекреаційний потенціал Херсонського регіону з точки зору інвестиційної привабливості. *Інвестиції: практика та досвід № 2. Економічна наука*. Київ: НУХТ 2019 р. С. 71-78.

31. Історія становлення готельної сфери в Україні. URL: https://pidruchniki.com/15970122/turizm/istoriya_stanovlennya_gotelnoyi_sferi_ukraini (дата звернення 27.02.2020).

32. Кацемір Я. В. Визначення напрямів підвищення споживчої привабливості туристично-рекреаційного комплексу Херсонської області. *Економіка та підприємництво*. 2019. С. 111-114.

33. Конституція України. К.: Українська правнича фундація, 1996. – 106 с.

34. Кривега К. В. Туристична інфраструктура: поняття та складові. *Гуманітарний вісник. ЗДІА*. 2015. С 120-123.

35. Малахова С. М., Черепок О. О., Волох Н. Г. Курортологія та курорти України: навч. посібник. Запоріжжя: ЗДМУ. 2019. С. 73-85.

36. Мальчикова Д.С. Коробов В. К. Саркісов А. Ю. Інтегральний індекс в оцінюванні розвитку інфраструктури регіону: наукові та навчально-методичні аспекти. *Географічні науки*. м. Херсон: ХДУ. 2016. С. 24-26.

37. Методика изучения туристской инфраструктуры: презентація. 2016. 10-13 сл. URL: <https://geo.bsu.by/images/pres/ecofor/mri/mri04.pdf>. (дата звернення 28.05.2020).

38. Методы оценки туристско-рекреационной инфраструктуры: URL: https://studopedia.net/3_8561_metodi-otsenki-turistsko-rekreatsionnoy-infrastrukturi.html. (14.05.2020).

39. Наказ Міністерства економіки України зі змінами від 10.05.2018 «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02>. (12.04.2020).

40. Немець К.А. Спеціальні методи в суспільно-географічних дослідженнях туристсько-рекреаційних ресурсів (на прикладі Херсонської області) / *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць.* – Херсон: ПП Вишемирський, 2013. С.152-157.

41. Нормативно-правова база туристичної діяльності. URL: <https://lektsii.org/13-56793.html>. (дата звернення 18.05.2020).

42. Офіційний сайт Всесвітньої Туристичної Організації. URL: <https://www.e-unwto.org/> (дата звернення 12.03.2020).

43. Офіційний сайт Управління туризму та курортів Херсонської області. *Історичні факти.* URL: <https://visitkherson.gov.ua> (дата звернення 19.05.2020).

44. Павлоцький В. Я. Статистична оцінка кількісних індикаторів регіональних ринків організованого туризму. *Вісник соціально-економічних досліджень* м. Одеса: ОНЕУ. 2017. С. 116-120.

45. Повітряний кодекс України від 13.02.2020 р. № 440-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2020).

46. Податковий кодекс України: Офіційний документ від 24.04.2012 р. № 2755/94–17. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

47. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад» від 11 липня 2001. № 805. . URL: pro-khersonshinu/istorichni-fakti/(дата звернення 28.05.2020).

48. Правоторов С. Б. Напрямки дослідження інфраструктури аграрного ринку Херсонської області. *Бізнес-навігатор*. МУБП. 2016.С. 11-15.

49. Природно-заповідний фонд Херсонщини. Офіційна сторінка Департаменту Екології та Природних Ресурсів Херсонської Обласної Державної Адміністрації. 2015. URL: <https://www.facebook.com/716930178436477/posts/764453327017495/> (дата звернення 28.05.2020).

50. Про автомобільний транспорт: Закон України від 23.02.2006 р. № 3492-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2020).

51. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.11.2108 р. № 273/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2020).

52. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163–XII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.04.2020)

53. Про санаторій. *Офіційна електронна сторінка санаторію «Гопри»*. URL: <http://sanatori-y-gopri.com.ua/about> (дата звернення 20.04.2020).

54. Про транспорт: Закон України від 10.11.94 р. № 233/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2020).

55. Про туризм: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282–IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2020).

56. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області. URL: <http://khoda.gov.ua/programa-rozvitku-oblasti> (дата звернення 30.04.2020).

57. Ротань Н. В. Стратегічні альтернативи розвитку туристичної галузі регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Економічні науки*. м. Херсон. 2014. С. 111-114.

58. Самко О. О. Оцінка туристичного потенціалу регіону та рівня його використання / *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць*. Випуск 7 (27). Ч. 4. Луцьк, 2010. С. 129-134.

59. Стеченко, Д. М. Теоретичні аспекти дослідження природно-рекреаційного потенціалу / *Науковий вісник ЧДІЕУ*, 2009. № 2 (3). С. 65-76.

60. Туристична діяльність в Україні: законодавче та правове

забезпечення. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/tourism/36432/> (дата звернення 20.04.2020).

61. Уліганенець М. Історія та сучасні тенденції розвитку інфраструктури вітчизняного туризму: наукова стаття. URL: <http://eehb.dsru.edu.ua/article/view/111477/110139> (дата звернення 04.05.2020).

62. Цьохла С.Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії / *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Том 22(61). 2009. № 2. С. 373-380.

63. Чернова Г. В. Особливості розвитку ресторанного господарства Вінниччини. *Двадцяті економіко-правові дискусії*. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конфм. Львів, 29 вересня 2017 С. 23-28.

64. Черчик, Л. М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка: монографія. Луцьк: ЛНТУ, 2008. 235 с.

65. Шабардіна Ю. В. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору: *дис. канд. екон. наук: 08.00.05*. Чернігів : 2011 р.

66. Шелеметьєва Т. В. Використання програмно-цільового методу управління розвитком туризму в регіонах України. м. Запоріжжя: ЗНТУ. 2018. С. 48-52.

67. Шилкіна К. О. Аналіз діяльності туристично-рекреаційних кластерів Херсонської області. *Управління підприємствами туристичного бізнесу на принципах кластеризації*. Дисертація. Херсон. 2015 С. 76-79.